

Tefsir Yazılarından Örneklerle Mehmet Akif Ersoy'un Dünya Görüşü

Mehmet Akif Ersoy's World View By Examples From Tafsir Writings

● Mehmet BAĞIŞ^a

^aŞırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi,
Tefsir ABD,
Şırnak, TÜRKİYE

Received: 22.11.2020

Received in revised form: 14.01.2021

Accepted: 18.01.2021

Available online: 26.04.2021

Correspondence:

Mehmet BAĞIŞ
Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi,
Tefsir ABD,
Şırnak, TÜRKİYE
mehmetbagis50@gmail.com

ÖZ Fatih Medresesi müderrislerinden Mehmed Tâhir Efendi'nin (ö. 1888) oğlu Mehmet Akif Ersoy (ö. 1936), hayatının çok erken dönemlerinde Kur'an'la tanışmış, küçük yaşlarda Kur'an hıfzına başlamış ve bu minvalde bir hayat sürmüştür. Bu durumdan kaynaklı olarak henüz yirmili yaşlarda iken *Mekteb Mecmuası*'nda yayınlanan 56 mısralık *Kur'an'a Hitap* adlı şiirini yazmıştır. Osmanlı'nın son derece zayıfladığı yıllarda Milli Mücadele ruhunu canlandırmak için çeşitli câmi vb. yerlerde Kur'an ve Sünnet'ten ilhamla vaazlar veren Mehmet Akif, yazın alanında da *Şırat-ı Müstakim* ve *Sebilürreşâd* gibi dergilerde tefsire dair yazılar yazmıştır. Mehmet Akif hayatı boyunca, Milli Mücadele kapsamında halkı bilinçlendirmeye çalışmış gerek yazılarıyla gerekse vaazlarıyla daha çok, toplumu geri bırakan cahâlet, atâlet, ümitsizlik, tefrika ve adaletsizlik gibi sorunlara dikkat çekmiştir. O, söz konusu bu toplumsal sorunlara Kur'an merkezli çözümler getirmeye çalışmıştır. Büyük bir imparatorluğun yıkılmaya yüz tutup onun temelleri üzerinden yeni bir devletin kurulmaya çalışıldığı dönem ve şartlar içerisinde, aldığı ağır sorumluluğun yükü altında gâyet meşakkatli bir hayat geçiren Mehmet Akif, vatanın bağımsızlığını simgeleyen İstiklâl Marşı'nı yazarak Milli Mücadele'nin sembol isimlerinden olmuştur. Bu çalışmada, toplumun önder kişiliklerinden kabul edilen Mehmet Akif'in dünya görüşü ele alınmıştır. Çalışmanın kapsamına uygun olarak öncelikle onun, *Şırat-ı Müstakim* ve *Sebilürreşâd* dergilerinde yazılıp daha sonra *Safahat* adlı eserinde toplanan tefsire dair yazı ve tercümeleleri, makaleleri ve *Safahat*'ındaki müstakil şiirleri incelenmiştir. Bu incelemeler neticesinde Mehmet Akif'in dünya görüşünün Kur'an'ın öğretileri doğrultusunda teşekkül ettiği görülmüştür. Mehmet Akif, söz konusu eserlerinde genel anlamda Osmanlı İslâm toplumunun dağılma ve geri kalma sebeplerini ele almıştır. Ona göre bu kötü durumdan kurtulmak için müslümanların ırka dayalı milliyetçilik anlayışını terk edip İslâm dini çatısı altında ümmet bilinciyle hareket etmeleri; bununla birlikte tembelliği, ümitsizliği, yanlış kader ve tevekkül anlayışını bırakıp ilimde ve fende ilerlemek için çalışmalarını gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Mehmet Akif, Ümmet sorunları, Kur'anî çözümler, dünya görüşü

ABSTRACT Mehmet Akif Ersoy, son of Mehmed Tâhir Efendi, one of the mudarrises of the Fatih Madrasah, met the Qur'an very early in his life, started memorizing of the Qur'an at a young age and lived in this way. Due to this situation, he wrote his 56-line poem titled "Address to the Qur'an", which was published in *Mekteb Mecmuası* when he was still in his twenties. Mehmet Akif, who gave sermons inspired by the Qur'an and Sunnah in various places like mosques etc. in order to revive the spirit of the national struggle during the years when the Ottomans were extremely weak, wrote articles on Tafsir in magazines such as *Şırat al-Mustaqim* and *Sabil al-Rashad* in the field of literature. Throughout his life, Mehmet Akif tried to raise the awareness of the public within the scope of the national struggle, and he drew attention to the problems such as ignorance, inertia, hopelessness, distinction and injustice that left the society behind, both with his writings and his sermons. He tried to find solutions to these social problems centered on the Qur'an. Mehmet Akif, who lived a very hard life under the burden of heavy responsibility he took, in the period and conditions when a great empire was about to collapse and a new state was tried to be established on its foundations, he wrote the Anthem of Independence, which symbolizes the independence of the country, and became one of the symbolic names of the national struggle. In this study, the Mehmet Akif's world view has been dealt with and he is accepted as one of the leading personalities in the society. In accordance with the scope of the study, first of all his articles and translations, articles and individual poems in *Safahat* about the tafsir having been written in *Şırat al-Mustaqim* and *Sabil al-Rashad* magazines and then collected in his work *Safahat* have been examined. In consequence of these investigations, it has been understood that Mehmet Akif's world view was formed in the direction of the teachings of the Quran. In his aforesaid works, Mehmet Akif generally discussed the reasons for the disintegration and underdevelopment of the Ottoman-Islamic society. In his opinion, in order to get rid of this bad situation, Muslims should abandon the racial nationalism understanding and act with the awareness of the ummah under the roof of Islam. Besides, they should give up inertia, despair, wrong understanding of destiny and trust (tawakkul) and they must work so as to advance in science and scholarship.

EXTENDED ABSTRACT

Mehmet Akif Ersoy (d. 1936) made acquainted with the Qur'an in his early life times and started to recite the Qur'an at a young age. Mehmet Akif, having written his 56-line poem titled "Address to the Qur'an" published in the *Mekteb Mecmuası* when he was still in his twenties, took the Qur'an as a guide in every aspect of his life. In order to revive the National Struggle's spirit in the years when the Ottoman Empire was getting weaker extremely, he gave sermons inspired by the Qur'an and Sunnah in various mosques and places. He also penned the writings on tafsir in journals such as *Şirât al-Mustaqîm* and *Sabîl al-Rashâd*. During his life, Mehmet Akif tried to raise the awareness of the public within the scope of the National Struggle, and he drew attention such problems as ignorance, inertia, hopelessness, conspiracy and injustice leaving the society behind by using both his writings and sermons. He tried to find solutions centered on the Quran and these social problems. Mehmet Akif, who lived a very painful life under the burden of heavy responsibility he took over in the period and conditions when a great empire was about to collapse and a new state was tried to be established on its foundations, wrote the Independence Anthem symbolizing the independence of the country and he became one of the symbolic names of the National Struggle. Within the frame of this study, Mehmet Akif's writings and translations, articles and individual poems in *Safahât* about the tafsir having been written in the journals *Şirât al-Mustaqîm* and *Sabîl al-Rashâd* and later having been collected in his work *Safahât* will be examined. In consequence of these examinations, the issues Akif emphasized and presented as the ummah's problems and the Qur'anic references he presented regarding them will be discussed. In the study, the idea of ummah, the perception of nationalism, love of the homeland, understanding of destiny and submission, as well as science, which is frequently expressed in Mehmet Akif's aforesaid works, have been emphasized, so that his ethos has been tried to be revealed.

In the general sense, when the Akif's works are examined, it is seen that he especially emphasizes the ummah (Islamic ummah) and tried to gather the whole Ottoman society around the same spirit and feeling. Similarly, Akif, who regards nationalism as the spiritual union of people who come together under the roof of Islam, strongly argues against racial nationalism. Devotion to one's nation is an important issue which is emphasized in Akif's works. Devotion to one's nation is actually the main theme of his life story. In his various poems, he expressed his love for the homeland, life, life and so on. In his various poems, he expressed his love for the homeland, own life, beloved and so on. He stated that he can sacrifice everything he has in the world for his homeland. Besides his devout personality, Akif is regarded as one of the intellectuals who give importance reason and scholarship in the society. Scholarship has been one of the issues occupying an important place in every stage of his life. He has always been engaged in scholarship and emphasized the importance of knowledge and work in the development of societies in both his poems and sermons, and he strongly criticized his ignorance and inertia. In his opinion, the only reason for the nation's underdevelopment and the real enemy are ignorance. Likewise, in the Akif's opinion the wrong understanding of destiny and trust that exist in some segments of the society is one of the reasons that set the society back. Akif interpreting fate within the limits of God's attribute of power, and on the other hand, always emphasizes the attribute of will that exists in human beings.

Mehmet Akif, İstanbul'un Fatih ilçesinin Sarıgözel Mahallesi'nde doğmuştur. Eğitim öğretim hayatına dört yaşında iken Emir Buhâri Mahalle Mektebi'nde başlayan Akif¹, ardından Fatih Merkez Rüştüyesi, Mekteb-i Mülkiye (Siyasal Bilgiler) ve Baytar Mektebi (Veterinerlik) gibi müesseselerde tahsil görmüştür.² Resmi tahsilinin dışında, Fatih Medresesi müderrislerinden olan babası Mehmet Tahir Efendi'nin yanı sıra birçok âlimden klasik dini ilimler alanında dersler almıştır.³ Onun hocaları arasında Fatih Camii'nin baş imamı Arap Hoca, Filibeli Mehmed Rasim Efendi, Selânikli Esad Dede, Halis Efendi, Mehmed Zihni Efendi ve Hersekli Ali Fehmi Cabic gibi isimler vardır.⁴ Akif, Türkçe ve Arapçanın yanında iyi derecede Farsça ve Fransızca bilmekteydi.⁵ Baytarlık (veteriner hekimlik) ve Umûr-ı Baytariyye Müfettişliği gibi görevleri icabı birçok yer gezen Akif, böylelikle toplumu ilk elden tanıma fırsatı bulmuştur.⁶ Bunun yanı sıra o, dil ve edebiyata olan düşkünlüğü sebebiyle çeşitli okullarda öğretmenlik yapmış ve Dârü'l-Fünûn'da Osmanlı Edebiyatı hocası (profesörü) olarak

¹ Ertuğrul Düzdağ, *MehmedÂkif Ersoy Tefsir Yazıları ve Vaazlar* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2016), 19.

² Fahir İz - Ahmet Cevizci, "Mehmet Akif Ersoy-Bir Biyografi", *Erdem/İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 5/11 (1988), 325-326; Nurettin Turgay, "Dârü'l-Fünûn Muallimlerinden Mehmet Akif Ersoy ve Kur'an'a Yaklaşımı", *Dârülfünûn İlahiyat Sempozyumu* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2010), 77.

³ Ertuğrul Düzdağ, *MehmedÂkif Ersoy Tefsir Yazıları ve Vaazlar* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2016), 19.

⁴ bk. Ercan Şen, "İctimâî Tefsir Yaklaşımı Açısından Mehmet Âkif Ersoy'un Kur'an Yorumu", *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi* 1/2 (2015), 165.

⁵ Düzdağ, *MehmedÂkif Ersoy Tefsir Yazıları ve Vaazlar*, 19; Mehmet Akif Ersoy, *Safahat*, haz. M. Ali Ayyıldız (Ankara: İtalik Yayınları, 2011), 7.

⁶ İz - Cevizci, "Mehmet Akif Ersoy-Bir Biyografi", 326.

dersler vermiştir.⁷ Safahat, Çanakkale Şiiri ve kendisinin deyimiyle millete mal olmuş İstiklâl Marşı⁸ gibi eserlerin sahibi Akif, Osmanlı devletinin zayıfladığı ve vatan toprağının dört bir yandan işgal edildiği bir zamanda halkı bilinçlendirmek ve böylece toplumda birlik ve beraberlik ruhu aşılama için var gücüyle çalışmıştır.

Özellikle Balkan Savaşlarında Osmanlı'nın mağlubiyeti sonrasında Rumeli müslümanlarının çoluk çocuk demeden katledildiği ve bu nedenle nehirlerin cesetlerle dolup taşıdığı acılı günlerde, İstanbul'da Beyazıt, Fatih ve Süleymaniye gibi selâtin camilerde halkı birliğe, cihada ve orduya yardıma çağırmıştır.⁹ Aynı şekilde Milli Mücadele'nin devam ettiği yıllarda Balıkesir/Zağnos Paşa Camii, Ankara/Hacı Bayram Camii, Kastamonu/Nasrullah Camii vb. yerlerde, bazen de bizzat cephelere gitmek suretiyle vatan insanını yüreklendirmiş; cihada çağırmış; dini, vatani ve milleti için canla başla çalışmıştır.¹⁰ Bu nedenle Akif, toplumda kabul gören önder şahsiyetlerden sayılmış ve özellikle vefatından sonra ilim camiasının ilgi odağı olmuştur. Ülkemizde; Akif'in hayat mücadelesi, yaşadığı dönem ve çevre¹¹, tefsirci yönü¹², tefsir yazılarında kullandığı hadislerin değerlendirilmesi¹³, Sultan II. Abdülhamit (ö. 1918) ile münasebeti¹⁴, milli birlik düşüncesi¹⁵, düşünce-eylem ilişkisi¹⁶, toplumsal meselelere yaklaşımı¹⁷, toplumdaki geri kalmışlık ve kalkınma problemlerini ele alışı¹⁸, *Safahat*'ında değerler eğitimi dikkat çekmesi¹⁹ ve onun veteriner kimliği²⁰ gibi farklı konularda çok sayıda çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalar genel itibariyle Akif'in bazı yönleriyle veya eserlerinde geçen herhangi bir konu ya da konularla ilgilidir.

Biz de bu çalışmada, Akif'in eserlerinde yer alan tefsir yazılarını, yapmış olduğu tercümelerini, makale ve şiirlerini inceleyerek onun dünya görüşünü bütüncül bir bakış açısıyla ortaya koymaya çalışacağız.

Akif, 1895 yılında *Kur'an'a Hitap* şiiriyle başlayan ve vefat yılı olan 1936'ya kadar geçen süreçte hem hutbe, vaaz, sohbet gibi sözlü iletişim vasıtalarıyla hem de tefsir yazıları, tercüme ve şiirler gibi yazılı vasıtalarla dünya görüşünü insanlara aktarmaya çalışmıştır. Söz konusu eserlerinde ortaya koyduğu dünya görüşü; yaşadığı zaman ve zorlu şartlar gereği, daha çok vatanın bağımsızlığı, düşmana karşı Milli Mücadele ve birlik-beraberlik ruhu etrafında gelişmiştir. Ancak onun Milli Mücadele anlayışında sadece dıştaki düşmanlarla değil, içeride de cehalet, tembellik, yanlış kader ve tevekkül anlayışı, ümitsizlik, adaletsizlik ve buna bağlı olarak ortaya çıkan tefrika (bölünmüşlük) gibi toplumu her anlamda geri bırakan düşmanlarla da savaşılması gerekmektedir. Aynı şekilde kimi aydınların halktan ve milli değer-

⁷ İz - Cevzici, "Mehmet Akif Ersoy-Bir Biyografi", 326; Turgay, "Dâru'l-Fünûn Muallimlerinden Mehmet Akif Ersoy ve Kur'an'a Yaklaşımı", 77.

⁸ Mithat Cemal Kuntay, *Ölümünün 50. Yılında Mehmet Akif* (Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1986), 118; Düzdağ, *Mehmed Âkif Ersoy Tefsir Yazıları ve Vaazlar*, 29.

⁹ Düzdağ, *Mehmed Âkif Ersoy Tefsir Yazıları ve Vaazlar*, 12, 22.

¹⁰ Düzdağ, *Mehmed Âkif Ersoy Tefsir Yazıları ve Vaazlar*, 22-23; Kuntay, *Ölümünün 50. Yılında Mehmet Akif*, 115-118.

¹¹ İz - Cevzici, "Mehmet Akif Ersoy-Bir Biyografi", 325-338.

¹² Davut Aydın, "Mehmet Akif Ersoy'un Tefsirciliği", *Diyanet İlmî Dergi* 47/4 (2011), 37-56.

¹³ bk. Mehmet Eren, "Mehmet Âkif Ersoy'un Tefsir Yazıları ile Vaaz ve Hutbelerinde Kullandığı Hadislerin Değerlendirilmesi", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9 (1999), 349-374.

¹⁴ Nihat Karaer, "Mehmet Akif ve Sultan II. Abdülhamit", *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 26 (2011), 137-144.

¹⁵ Musa Bilgiz, "Mehmet Âkif'te Milli Birlik Düşüncesi", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 32(2009), 11-34.

¹⁶ Tuncay İmamoğlu, "Mehmet Âkif Ersoy'da Düşünce-Eylem İlişkisi", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlahiyat Tetkikleri Dergisi (İLTED)*, 1/45 (2016), 15-25.

¹⁷ Yunus Ayata, "Mehmet Âkif Ersoy'un *Asım*'ında Toplumsal Meseleler", *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 38/2 (2014), 35-52.

¹⁸ Satılmış Öz, "Mehmet Akif Ersoy'da Geri Kalmışlık ve Kalkınma Problemi (Safahat Örneği)", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/30 (2013) 140-161.

¹⁹ Ahmet Köç; Hilmi Demirkaya; Orhan Ünal, "Sosyal Bilgiler Eğitiminde Değerler Eğitimi Açısından Mehmet Akif ve Safahat", *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi* 7/13 (2020), 98-118.

²⁰ Çağrı Çağlar Sinmez; Aşkın Yaşar, "Veteriner Hekimliği Yönüyle Mehmet Akif Ersoy", *Sağlık Bilimleri Dergisi (Journal of Health Sciences)* 20/2 (2011), 143-149.

lerden kopmuş olması da ona göre toplumu zayıflatan bir başka sebeptir.²¹ Mehmet Akif yaşadığı dönemin hastalıklı toplumunu şiirinde şöyle özetlemiştir:

*Zulme tapmak, adli tepmek, hakka hiç aldurmamak;
Kendi âsûdeyse, dünyâ yansa baş kaldurmamak;
Ahdî nakzetmek, yalan sözden tehâşî etmemek;
Kuvvetin meddâhı olmak, aczi hiç söyletmemek;
Mübtezel birçok merâsim: İnhinâlar, yatmalar,
Şaklabanlıklar, riyâlar, muttasıl aldatmalar;
Fırka, milliyet, lisan nâmıyle dâim ayrılık;
En samîmî kimseler beyninde en ciddî açık;
Ensedan arslan kesilmek, cebheden yaltak kedi...
Müslümanlık bizden evvel böyle zillet görmedi!
Hâlimiz bir inhilâl etmiş vücûdun hâlidir:
Rûh-i izmihlâlîmiz ahlâkın izmihlâlîdir.²²*

Bu mısralarda Akif; zulmün, toplumun her katmanına sirâyet ettiğini, adalet ve hak-hukuk gibi mefhumların önemini yitirdiğini; insanların sadece kendi menfaatlerini düşünüp bu uğurda şekilden şekle girdiğini ve buna ilave olarak toplumda tefrikanın baş gösterip insanların birbirlerine ihanet ettiklerini bildirmektedir. Devamındaki mısralarda bu kötü durumu, haricî (dış kaynaklı) değil, bizzat dahilî bir sadme (şiddetli çarpan musibet) olarak nitelemektedir. Bu sadme ise toplumun ahlaki bakımdan çöküşünü ifade etmektedir. Ona göre toplumun ahlaki yapısında meydana gelen bu tür bir fesat, daha önce dünya üzerinde hâkimiyet kurmuş böyle güçlü bir toplumu dahi altüst edip dağıtmıştır.²³

Akif'e göre toplumun geri kalmasının bir sebebi de eskiden çok iyi âlimler yetiştiren medreselerin fonksiyonunu yitirmesi neticesinde, Kur'ân'ın özüne uygun olarak ve zamanın ihtiyaçlarına cevap verebilen, yeni gelişen hadiselerle karşı çözümler üretebilen âlimlerin yetişememesidir. Bu bağlamda o, dönemin birçok medrese hocasını eleştirmiş ve geri kalmış bu milletin eskiden olduğu gibi ancak Kur'ân'la kalkınabileceğini ifade etmiştir.²⁴ Bu manada onun şu sözü dikkate değerdir:

Doğrudan doğruya Kur'ân'dan alıp ilhamı, Asrın idrakine söyletmeliyiz İslâm'ı.²⁵

Burada Akif, geçmişin üzerine bir çizgi çekip tümüyle dışlamayı değil, bilakis geçmişte olmayıp sonradan ortaya çıkan yeni hadiselerin, ihtiyaçların veya meselelerin çözümünde, geçmiş âlimlerin buluşlarından istifade ederek yeni cevaplar verilmesi gerektiğini savunmaktadır. Ona göre modern ilimler kullanılarak Kur'ân anlaşılmasına çalışılırsa daha sağlıklı ve isabetli çözümler elde edilir.²⁶ Bu yönüyle bakıldığında kapılarını yeniliğe daima açık tutmuş olan Akif, diğer taraftan *Fâtihin Kürsüsünde* adlı kitabında, dinde reform amacıyla bilgisizce ve temelsizce ictihada kalkışanları, ağır bir şekilde tenkit etmiştir.²⁷ Çünkü bunlar, Akif'e göre iyi niyetle ve gerçekten işin ehli olarak bu işe teşebbüs etmiş değillerdir. Bu

²¹ bk. Ersoy, *Safahat*, 302-303; Düzdağ, *Mehmed Âkif Ersoy Tefsir Yazıları ve Vaazlar*, 13, 132; Emin Âkif Ersoy, *Babam Mehmet Âkif*, der. Yusuf Turan Günaydın (İstanbul: Kurtuba Kitap, 2017), 76.

²² Ersoy, *Safahat*, 303

²³ bk. Ersoy, *Safahat*, 303.

²⁴ Ersoy, *Safahat*, 406.

²⁵ Ersoy, *Safahat*, 406.

²⁶ bk. M. Ertuğrul Düzdağ, *Mehmed Âkif Mısır Hayatı ve Kur'ân Meâli* (İstanbul: Şule Yayınları, 2015), 155-159.

²⁷ Ersoy, *Safahat*, 264-265; Düzdağ, *Mehmed Âkif Mısır Hayatı ve Kur'ân Meâli*, 157.

kişiler sırf kendi heva ve arzularına göre “dinde örtünme” veya “beş vakit namaz” gibi ahkâmın olmadığını ya da din ile dünyanın ayrı ayrı şeyler olduğunu iddia etmişlerdir.²⁸ Bu durumu Akif şöyle dile getirmektedir:

*Bakın ne günlere kaldık? Ya beş ya altı kopuk,
Yamaklarıyla beraber ki hepsi kılkuyruk.
Utanmadan çıkıyor, ictihâda kalkışıyor!
Bu hâle karşı tahammül hakikaten pek zor.
Harîmi şer’î mübînin ahır değil...Oradan
Çekil de kendine bir saha bul, behey nâdan!²⁹*

Akif bu mısraların devamında, şeriat sarayının kapısının her zaman açık olduğunu, ancak bu kapının “cahil dâhiler” için kapalı olup, âlimler için kıyamete kadar ictihâd ilkesi doğrultusunda açık olmaya devam edeceğini belirtmiştir.³⁰

Yaşamı boyunca Kur’ân’ı insan ve toplum hayatının merkezine koyan Akif, buna dair düşüncelerini özellikle toplumsal yaşantıya temas eden bazı âyetlerin tefsiri bağlamında kaleme almıştır.

MEHMET AKİF’İN TEFSİR YÖNÜ

İlim çevrelerince *Kur’ân Şâiri* olarak nitelenen³¹ Mehmet Akif, gerek hutbe, vaaz ve sohbetleriyle gerekse tefsir yazıları ve birçoğu Kur’ân’dan ilhamla yazılmış şiirleriyle, tefsir alanında kendisine yer edinmiş âlimlerdendir.

Akif’in Kur’ân ile olan ilişkisine bakıldığında onun, Kur’ân’ı hayatının merkezine aldığı ve bunu bizzat yaşantısı ve eserleriyle ortaya koyduğu görülecektir. Hocası Mehmed Rasim Efendi’nin (Arap Hoca) bildirdiğine göre Akif, 8-10 yaşlarında Kur’ân’ı hıfzıtmeye başlamış; şaşılacak derecede zeki olduğu için her gün 5 sayfa ezberlemiş; hatta 3 ay sonra ezberini 12 sayfaya çıkarmıştır.³² Bundan sonra hafızlık eğitimine bir müddet ara veren Akif, yirmi yaşında Kur’ân hıfzına tekrar başlamış ve hıfzını tamamlamıştır.³³ Yakın arkadaşı olan Mithat Cemal Kuntay’ın belirttiğine göre Akif, hayatını âdetâ Kur’ân’la bütünleştirmişti ve teravîh namazlarında hatim ile namaz kıldırabilecek kadar da iyi bir hafızdı.³⁴ O, Kur’ân nağmeleriyle büyümüşü. Onun bu Kur’ân sevgisi ve hürmetinin altında yatan temel sebep, ailesinden almış olduğu dini eğitimidir. Nitekim hem babası hem de annesi, onun dini ilimleri tedrisinde ihtimam göstermişler ve evlerinde devamlı Kur’ân okumuşlardır.³⁵ Bundan olsa gerek Akif, henüz yirmili yaşlarda iken *Mekteb Mecmuası*’nda yayınlanan 56 mısralık *Kur’an’a Hitap*³⁶ adlı şiirini yazmıştır. Bunun yanı sıra, 1925 yılında TBMM’de bazı mebusların imzalı kanun teklifiyle Kur’ân’ın Türkçe meâlinin yapılması kararı alınmış ve bu iş için Akif seçilmiştir.³⁷ Yoğun ısrarlar neticesinde bu teklifi kabul eden

²⁸ bk. Düzdağ, *Mehmed Âkif Mısır Hayatı ve Kur’ân Meâli*, 157.

²⁹ Ersoy, *Safahat*, 264.

³⁰ bk. Ersoy, *Safahat*, 264-265; Düzdağ, *Mehmed Âkif Mısır Hayatı ve Kur’ân Meâli*, 157.

³¹ Kuntay, *Ölümünün 50. Yılında Mehmet Akif*, 191; Dücane Cündioğlu, *Bir Kur’ân Şâiri Mehmed Âkif ve Kur’ân Meâli* (İstanbul: Kapı Yayınları, 2017); Ali Akpınar, “Mehmet Âkif’in Kur’ân Tasavvuru”, *Hakikat Adamı Mehmet Âkife Armağan*, ed. Mehmet Bayyigit, (Konya, Erman Ofset, 2011), 274.

³² Düzdağ, *Mehmed Âkif Mısır Hayatı ve Kur’ân Meâli*, 138.

³³ Düzdağ, *Mehmed Âkif Ersoy Tefsir Yazıları ve Vaazlar*, 19; a.mlf., *Mehmed Âkif Mısır Hayatı ve Kur’ân Meâli*, 138-139.

³⁴ Kuntay, *Ölümünün 50. Yılında Mehmet Akif*, 193.

³⁵ Kuntay, *Ölümünün 50. Yılında Mehmet Akif*, 157-166.

³⁶ Akif’in *Kur’ân’a Hitap* adlı şiiri hakkında geniş malumata sahip olmak için bk. Mahmut Öztürk, “Mehmet Akif’in ‘Kur’ân’a Hitap Şiiri’”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24/41 (Ocak-Haziran 2019), 73-97; Düzdağ, *Mehmed Âkif Mısır Hayatı ve Kur’ân Meâli*, 139-140.

³⁷ Düzdağ, *Mehmed Âkif Ersoy Tefsir Yazıları ve Vaazlar*, 26; a.mlf., *Mehmed Âkif Mısır Hayatı ve Kur’ân Meâli*, 163.

Akif, bir müddet sonra vuku bulan dinde reform ve Türkçe ibadet tartışmaları sebebiyle meâlinin bu amaçla kullanılmasından endişe duyarak, tamamladığı Kur'ân meâlinin yakılmasını vasiyet etmiştir.³⁸ Akif'in meâlini yayınlamak istememesinde tek endişesinin bu olmadığı da ifade edilmiştir. Damadı Ömer Rıza Doğrul'un dediğine göre Akif, yazdığı Kur'ân meâlinin, tam olarak içine sinmediğini ve kendisini tatmin edemeyen şeyin başkasını da tatmin edemeyeceğini, bu yüzden yayınlamak istemediğini, belirtmiştir.³⁹

Ancak uzun yıllar sonra Mustafa Ranyun Bey'in hatıratında meâlin üçte birlik bir kısmı bulunmuş ve 2012 yılı Ağustos ayında Mahya Yayınları tarafından *Kur'an Meali* adı altında yayınlanmıştır.⁴⁰

Akif'in düz yazı ve manzum olmak üzere kaleme aldığı tefsir yazıları, kendisinin de başmuharriri olduğu *Sebîlürreşâd* dergisinde yayınlanmıştır. Aslında bu dergi daha önceleri (27 Ağustos 1908 yılında) *Sırât-ı Müstakîm* adıyla yayınlanmaya başlamıştı. Ancak 183. sayısından itibaren isim değişikliğine gitmiş ve 8 Mart 1912 yılında *Sebîlürreşâd* adıyla yayınlanmaya devam etmiştir.⁴¹ Mehmet Akif'in tefsir yazıları, *Sebîlürreşâd* da *Tefsîr-i Şerîf* başlığı altında birinci sayfadan itibaren başlıyordu.⁴² Dergide *Tefsîr-i Şerîf* bölümünde yayınlanacak tefsir yazılarıyla ilgili tanıtım yazısında, özetle şu hususlara dikkat edileceği zikredilmiştir:

1. İlme, fenne ve yaşantıya temas eden bazı âyetler ele alınıp rivâyet ve dirâyet yoluyla açıklanacak, ayrıca konuyla ilgili diğer tefsirlerdeki önemli görüşler de tercüme edilecektir.

2. Âyetlerin Arapça dil bilgisi tahlilleri üzerinde durulmayacak, daha çok hayata hitap eden manaları ve neticeleri üzerinde durularak, o günkü zaman ve zemine göre müslümanların durumları hakkında düşünceler üretilecektir.

3. Tefsir ilmi usulleri, tefsir ilminin kısımları ve tarihi, müfessirlerin hayatı ve bu alanda yazılmış eserler üzerine araştırmalar yapılacaktır.

4. Kur'ân-ı Kerîm'in anlaşılması noktasında tefsir ilmini bilmenin önemi üzerinde durulacak, tefsire yönelik azalan ilgi artırılmaya çalışılacak ve bu anlamda bilinç oluşturulacaktır.⁴³

Mehmet Akif'in tefsir yazılarında üzerinde durulan hususlara bakıldığında şairin ictimâî tefsir ekolünü benimsediği veya bu çizgide tefsir yaptığı söylenebilir.⁴⁴ Zira Mehmet Akif, ictimâî tefsir ekolünün en önemli temsilcisi olan Muhammed Abduh'un (ö. 1905) "Ve'l-'Asr" sûresi tefsiri ile diğer bazı çalışmalarını Türkçe'ye tercüme etmiş ve ondan bizzat istifade ettiğini bildirmiştir.⁴⁵ Dolayısıyla Abduh'un Kur'ân'ı yorumlama metodundan etkilenmesi uzak bir ihtimal değildir. Hatta Orhan Atalay'a göre Mehmet Akif, ictimâî tefsir hareketinin en etkin isimlerindedir.⁴⁶ Mehmet Akif'in tefsirde benimsemiş olduğu çizgiye paralel olarak, İctimâî tefsir ekolünün öncü ismi Muhammed Abduh'a göre de Kur'ân'ın sırf lafız ve i'râb çözümleri üzerinde durularak tefsir edilmesi, belagat vecihleri ve nahiv farklılıkları üzerinde gereğinden fazla durulması onun maksadına uygun bir tefsir tarzı değildir.⁴⁷

³⁸ Düздаğ, *Mehmed Âkif Ersoy Tefsir Yazıları ve Vaazlar*, 26, 29-30; a.mlf., *Mehmed Âkif Mısır Hayatı ve Kur'an Meâli*, 163, 178; Akpınar, "Mehmet Âkif'in Kur'an Tasavvuru", 255.

³⁹ Kuntay, *Ölümünün 50. Yılında Mehmet Akif*, 192; Akpınar, "Mehmet Âkif'in Kur'an Tasavvuru", 254.

⁴⁰ Düздаğ, *Mehmed Âkif Ersoy Tefsir Yazıları ve Vaazlar*, 26, 29-30; a.mlf., *Mehmed Âkif Mısır Hayatı ve Kur'an Meâli*, 163, 178.

⁴¹ Düздаğ, *Mehmed Âkif Ersoy Tefsir Yazıları ve Vaazlar*, 11.

⁴² Düздаğ, *Mehmed Âkif Ersoy Tefsir Yazıları ve Vaazlar*, 11, 15.

⁴³ Düздаğ, *Mehmed Âkif Ersoy Tefsir Yazıları ve Vaazlar*, 17.

⁴⁴ Geniş bilgi için bk. Şen, "İctimâî Tefsir Yaklaşımı Açısından Mehmet Âkif Ersoy'un Kur'an Yorumu", 165, 176-181, 192.

⁴⁵ Ersoy, *Safâhat*, 432; Osman Keskiöglü, "Muhammed Abduh", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18 (1970), 133-134; Cündioğlu, *Bir Kur'an Şairi Mehmed Âkif ve Kur'an Meâli*, 49-56.

⁴⁶ Orhan Atalay, *20. Yüzyıl Tefsir Akımı - İctimâî Tefsir-* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2004), 85.

⁴⁷ Muhammed Reşid b. Ali Rızâ, *Tefsîrü'l-menâr*, (b.y.: Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-'Âmme, 1990), 1/18; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü* (Ankara: TDV Yayınları, 2013), 313; Atalay, *20. Yüzyıl Tefsir Akımı*, 100; Halis Albayrak, *Tefsir Usûlü* (İstanbul: Şule Yayınları, 2016), 99.

Akif'in "Doğrudan doğruya Kur'an'dan alıp ilhamı, Asrın idrakine söyletmeliyiz İslâm'ı"⁴⁸ şeklindeki sözleri de Muhammed Abdûh'un şu düşüncesine muvafıktır: İslâm ümmetinin ıslah ve yükselişi, İslâm'ın ilk devirlerindeki gibi ancak Kur'an'la gerçekleşebilecektir. Aynı şekilde din bidatlerden arındırılır, düşünce de taklit zincirinden kurtarılırsa, müslümanlar eskiden olduğu gibi şerefli hallerine kavuşabileceklerdir.⁴⁹

Aslında Akif'in, ictimâî tefsire yönelmesinde ve benimsemiş olduğu düşüncelerin teşekkülünde, yaşadığı dönem ve şartların etkisi vardır.⁵⁰ Çünkü o dönemlerde Batılı sömürgeciler Mısır, Hindistan ve Endonezya gibi İslam coğrafyalarını işgal etmiş, buna mukabil müslüman düşünür ve aydınlar da ittihad-ı İslâm (İslam birliği) fikri etrafında toplanmaya çalışmışlardır.⁵¹ Bu bağlamda Cemâleddîn Afgânî (ö. 1897), Seyid Ahmed Hân (ö. 1898) ve Muhammed Abduh (ö. 1905) gibi düşünürlerin görüşleri bu coğrafyalarda revaç görmüştür. Mısır ve Hindistan merkezli ihya, ıslah ve tecdit hareketi ile bu harekete paralel bir şekilde teşekkül eden Osmanlı merkezli İslamcılık hareketinin ortak paydası İslam âleminin geri kalmışlığı ve içine düştüğü kötü durumdan kurtarılmasıdır.⁵² Akif de "Klasik İslam Modernizmi" olarak nitelendirilen Mısır ve Hindistan merkezli ihya, ıslah ve tecdit hareketinin düşüncelerini kendisine yakın bulmuş ve mevcut problemlerin çözümünü, Kur'an'a yeniden yönelmekte ön görmüştür.⁵³ Buradan hareketle o, İslam âleminin dağılımlığına ve geri kalmışlığına çözüm aramaya çalışan ve müslümanlar arasında birliği sağlamak için çabalayan Cemâleddîn, Afgânî, Muhammed Abduh, Abdülaziz Çaviş, Musa Cârullâh, Fatih Kerîmi ve Abdürreşid İbrahim gibi düşünürlerin fikirlerini ve görüşlerini önemsemiştir.⁵⁴

Tefsir metodu bağlamında Akif'in Muhammed Abduh ile ortak yönlerinden birisi de şudur: 1920 yılında Milli Mücadele için gittiği Kastamonu'da Nasrullah Camii'nde vaaz veren Akif, klasik tefsirlerden sayılan *Celâleyn Tefsiri*'ni daima yanında taşıyıp bu eseri 18 defa hatmettiğini ve 19. hatmi okumakta olduğunu belirtmiştir.⁵⁵ İlginçtir ki Abduh da ayetleri tefsir ederken, müfessirlerin es geçtiği ya da yeterince açıklamadığı konuları genişçe anlatır, lafızların yapısı, i'râb ve belagat nükteleri gibi genişçe yer verdikleri konulara ise pek girmezdi. Ancak lügât ve i'râb yönünden müşkil duruma düştüğünde ise bu durumda sadece *Celâleyn Tefsiri*'ne bakardı.⁵⁶

Akif'in düzyazı ve şiirlerden müteşekkil olan ve daha sonraları *Safâhat* adlı eserinde toplanan tefsir yazılarına,⁵⁷ tefsir ilmi açısından bakıldığında iki nokta dikkatleri çekmektedir: Bunlardan birincisi; herhangi bir âyet açıklanırken, âyetin peşi sıra şiire ve yoruma yer verilmesidir. Akif burada, ilgili âyeti veya âyet bölümünü bazen o âyetten iktibaslar yaparak bazen de iktibas yapmadan, nazım veya nesir türünde tefsir etmeye çalışmıştır. İkincisi ise herhangi bir âyet veya âyet bölümüne atıfta bulunulmadan yazılan şiirlerdir. Akif'in bu tarz üzere yazılmış şiirlerine dikkatlice bakıldığında aslında bunların da Kur'an'dan ilhamla yazıldığı görülür. Bu bağlamda Akif'in *Safâhat*'inin 3. (Hakkın Sesleri), 5. (Hatıralar)

⁴⁸ Düzdağ, *Mehmed Âkif Mısır Hayatı ve Kur'an Meâli*, 159.

⁴⁹ bk. Keskiöğlü, "Muhammed Abduh", 120, 128.

⁵⁰ Şen, "İctimâî Tefsir Yaklaşımı Açısından Mehmet Âkif Ersoy'un Kur'an Yorumu", 177.

⁵¹ Resul Ersöz, "Klasik İslam Modernizmi'nin Kur'an Yorumlarına Etkisi - Filibeli Ahmed Hilmi ve Mehmet Akif Örneği", *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi* 17/3 (2019), 144.

⁵² Ersöz, "Klasik İslam Modernizmi'nin Kur'an Yorumlarına Etkisi", 142.

⁵³ bk. Ersöz, "Klasik İslam Modernizmi'nin Kur'an Yorumlarına Etkisi", 144-145, 158; Şen, "İctimâî Tefsir Yaklaşımı Açısından Mehmet Âkif Ersoy'un Kur'an Yorumu", 178-179, 181.

⁵⁴ Ramazan Yıldırım, "Mehmet Âkif'in İslam Tasavvuru", *Vefâtının 75. Yılı Anısına Mehmet Âkif Ersoy*, tsh. Altan Çap (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2013), 41.

⁵⁵ Düzdağ, *Mehmed Âkif Mısır Hayatı ve Kur'an Meâli*, 136.

⁵⁶ Reşid Rızâ, *Tefsîru'l-menâr*, 1/14; Muhsin Demirci, *Günümüz Tefsir Problemleri* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2017), 165.

⁵⁷ Düzdağ, *Mehmed Âkif Ersoy Tefsir Yazıları ve Vaazlar*, 12-13, 21.

ve 7. (Gölgeler) kitaplarında birinci durumun örnekleri sayılamayacak kadar çoktur.⁵⁸ Akif'in bu eserlerinde genellikle, başta bir âyet metni yazılıdır. Ardından Akif'in bu âyet hakkındaki yorumları gelmektedir. İkinci duruma gösterilebilecek örneklerden birisi ise Akif'in dillerden düşmeyen şu şiiridir:

*Zulmü alkışlayamam, zalimi asla sevemem;
Gelenin keyfi için geçmişe kalkıp sövemem.
Biri ecdâdıma saldırdı mı hatta boğarım!
-Boğamazsın ki!
-Hiç olmazsa yanımdan kovarım.
Üç buçuk soysuzun ardından zağarlık yapamam;
Hele hak namına haksızlığa ölsem tapamam.
Doğduğumdan beridir aşığım istiklale.
Bana hiç tasmalık etmiş değil altın lale!
Yumuşak başlı isem kim dedi uysal koyunum?
Kesilir belki, fakat çekmeye gelmez boyunum!
Kanayan bir yara gördüm mü yanar tâ ciğerim;
Onu dindirmek için kamçı yerim, çifte yerim.
Adam aldırma da geç git, diyemem, aldırırım!
Çiğnerim, çiğnenirim, hakkı tutar kaldırıırım!
Zalimin hasmıyım amma severim mazlumunu...
İrticâın şu sizin lehçede manası bu mu?⁵⁹*

Bu şiire tefsir penceresinden bakacak olursak; ilk mısradaki, “Zulmü alkışlayamam, zalimi asla sevemem” şeklindeki sözlerin, “*Muhakkak ki Allah zalimleri sevmez.*”⁶⁰ ve “*Zalimlere meyletmeyiniz sonra size ateş dokunur.*”⁶¹ gibi âyetlerden ilhamla söylendiği ifade edilebilir.

“Biri ecdadıma saldırdı mı, hatta boğarım! ...-Boğamazsın ki! -Hiç olmazsa yanımdan kovarım.” mısraları da şu hadis-i şerifi bize hatırlatmaktadır: “Ebû Saîd el-Hudrî, Hz. Peygamber'in şöyle dediğini nakletmiştir: ‘Sizden her kim bir kötülük görürse onu eliyle değiştirsin. Eğer eliyle değiştirmeye gücü yetmezse diliyle, ona da gücü yetmiyorsa kalbiyle değiştirsin. İşte bu, imanın en düşük mertebesidir.’”⁶²

Dikkat edildiği üzere hadis-i şerifte insanın gücü nispetinde kötülüğe karşı çıkması emredilmektedir. Söz konusu mısradaki zikri geçen ecdâd ise hayatta değildir. O halde Mehmet Akif bu mısradaki ‘ecdâda saldırılmasından’ neyi kastetmektedir?.. Şairin hem Türk dili edebiyatı hem de Arap dili edebiyatındaki vükufiyeti ve derin bilgisi düşünüldüğünde, burada mecaz-ı mürselin lazımiyet alakasını kullandığı uzak bir ihtimal gibi durmamaktadır. Çünkü burada kastedilen, aslında ecdadın bizzat kendileri değil; onların melzûmu (olmazsa olmazları) olarak değerlendirilebilecek inançları, dinleri, değerleri, örf ve adetleri olabilir. O halde şair burada şunu demek istemektedir: Biri ecdadımın inancına, dinine ve değerlerine saldırdı mı gerekirse boğarım. Yani hadisin direktiflerine uygun olarak elimle müdahale eder, dü-

⁵⁸ Mehmet Akif Ersoy, *Safâhat*, haz. M. Ali Ayyıldız (Ankara: İtalik Yayınları, 2011).

⁵⁹ Ersoy, *Safâhat*, 387.

⁶⁰ Âl-i İmrân 3/57 (وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الظَّالِمِينَ).

⁶¹ Hüd 11/113 (وَلَا تَرْكَبُوا إِلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا فَمَا تَمْسَسْكُمْ نَارًا).

⁶² Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, *el-Câmi' uş-şâhîh*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beirut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, ts.), “İmân”, 49 (عن (أبي سعيد الخدري رضي الله عنه قال: سمعت رسول الله ﷺ يقول: من رأى منكماً منكراً، فليغيره بيده، فإن لم يستطع فبأسانه، فإن لم يستطع فبقلمه، وذلك أضعف الإيمان).

zeltmeye çalışırım. İnsan, doğası gereği fiilen düzeltmek istediği bir durumdan önce veya sonra sözlü olarak da gereken uyarıları yapar. Devamında Akif, buna gücüm yetmezse “Hiç olmazsa yanımdan kovarım.” diyerek hadisin son aşaması olan kalp ile buğzetzemeyi bizlere hatırlatmaktadır.

Şiirde yer alan “Üç buçuk soysuzun ardından zağarlık yapamam.” şeklindeki mısra da “*Ey iman edenler! Sizden olmayanları sırdaş edinmeyin, onlar size kötülük yapmaktan geri durmazlar.*”⁶³ âyetinin bir yansıması gibi durmaktadır. Zira inanç, yaşantı biçimi ve dünya görüşü itibarıyla birbirinden farklı olan insanlar -istisnai durumlar hariç- ancak dünyalık bir menfaat için dost olabilirler. Akif de âyetin manasına muvafık olarak “herhangi bir menfaat veya beklenti için benden (benim gibi) olmayan birilerine karşı zağarlık yapamam, kendimi aşağılık duruma düşüremem”, demiş olmaktadır.

“Kanayan bir yara gördüm mü yanar ta çiğirim, Onu dindirmek için kamçı yerim, çifte yerim! ‘Adam aldırırda geç git!’ diyemem, aldırırım. Çiğnerim, çiğnenirim, hakkı tutar kaldırım!” mısraları da “*Ey iman edenler! Allah için hakkı ayakta tutun ve adaletle şahitlik eden kimseler olun!*”⁶⁴ âyetinin bir tefsiri mesabesinde. Zira âyette hakkın ayakta tutulmasından ve adaletli olunması gerektiğinden bahsedilmektedir. Akif de söz konusu mısralarında “bir yerde adaletsizlik görmesi durumunda buna sesiz kalamayacağını ve ne pahasına olursa olsun hakkın yerini bulması için uğraşacağını” ifade etmiştir.

Son olarak “Zalimin hasmıyım amma severim mazlumunu...” mısrasına bakıldığında ise şair, zalimlere karşı çetin olduğunu, mazlumları ise sevdiğini ifade etmiştir. Buna mukabil Kur’ân-ı Kerîm’de, Hz. Muhammed ve onunla beraber olan müminlerin kafirlere karşı sert, müminlere karşı çok merhametli oldukları haber verilmiştir.⁶⁵

Görüldüğü üzere hem itikadî hem ahlakî hem de fikrî olarak Kur’ân’dan beslenen Akif, yazılarını Kur’ân’dan ilhamla yazmış ve onun temelleri üzerine tesis etmiştir. Netice olarak Kur’ân’ı hayatının her noktasında kılavuz edinen Akif’in hemen hemen bütün şiirleri, Hidayet Aydar’ın dediği gibi birer tefsir olarak değerlendirilebilir. Zira bu şiirler iyice tahlil edildiğinde, aslında her birinin Kur’ân âyetlerine bir şekilde temas ettiği veya âyetlerle ilişkili olduğu görülecektir.⁶⁶

MEHMET AKİF’İN DÜNYA GÖRÜŞÜ

Dünya görüşü, en geniş manasıyla bireyin varlık karşısında geliştirdiği muayyen bir duruşu ve bu duruşun ahlakî kodlarını ifade eder. Bir dünya görüşü hem varlığı açıklar hem de açıklanan bu varlığa karşı nasıl bir tutum takınılması gerektiğini ortaya koyar.⁶⁷ Daha açık bir ifadeyle dünya görüşü, bireyin dış dünyadaki nesnelere, olaylara ve olgulara karşı geliştirdiği tutum ve bakış açısıdır. Toplumda yaşayan bireyler, farkında olmasalar da bir dünya görüşünün kabullerine göre yaşamaktadırlar. Ancak her birey, dünya görüşünü diğer bireylerle eşit oranda ortaya koyamayabilir. Bu gibi bireyler dünya görüşlerini tam anlamıyla ortaya koyamamaları da her hâlükârda içerisinde yaşadıkları toplumların bir dünya görüşü vardır.⁶⁸ Toplumda yaşayan bazı bireyler, dünya görüşleriyle diğer bireylerin düşünceleri, tutum ve davranışları üzerinde etkili olurlar. İşte Mehmet Akif de dini ilimlerdeki vükûfiyeti, aydın kişiliği, mükemmel edebi dili ve kaleminin etkin gücü sayesinde toplumda sözü dinlenen önder bir kişilik olarak kabul

⁶³ (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا بَطَانَةَ مَنْ دُونَكُمْ لَا يَأْتِيكُمْ خَيْرًا).

⁶⁴ el-Mâide 5/8 (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا خُوفُوا فَرَّامِينَ لِلَّهِ شُهَدَاءَ بِالْحَقِّ).

⁶⁵ el-Fetiħ 48/29 (سَمَّٰتٌ رَّسُولَ اللَّهِ وَالَّذِينَ مَعَهُ أَتِّدَاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ).

⁶⁶ bk. Hidayet Aydar, “Bir Kur’ân Müfessiri Olarak Mehmet Akif”, *Diyanet İlmî Dergi* 32/4 (Ekim-Kasım-Aralık 1996), 27-28.

⁶⁷ İbrahim Kalın, “Dünya Görüşü, Varlık Tasavvuru ve Düzen Fikri: Medeniyet Kavramına Giriş”, *Divân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 15/29 (2010/2), 22.

⁶⁸ Latif Tokat, “Dünya Görüşü-Din İlişkisi”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/9 (2006/1), 62.

edilmiştir. Gerek Osmanlı imparatorluğunun çöküş sürecinde gerekse Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarına tekabül eden ve Milli Mücadele yılları olarak nitelendirilen zor zamanlarda hayat süren Akif; askeri, siyasi, ekonomik vb. birçok yönden geri kalmış toplumu kendi dünya görüşü doğrultusunda, fikri anlamda bilinçlendirmeye ve mevcut olan kötü durumdan kurtarmaya çalışmıştır. Akif, ümmet sorunları olarak telakki ettiği meseleleri, bulduğu her fırsatta dile getirmiş ve bu sorunların çözümü noktasında Kur'an'dan bazı ayetlere vurgu yapmıştır. Biz de bu çalışma kapsamında, tefsire dair yazılarından ve şiirlerinden birkaç örnekle Mehmet Akif'in, ümmetin sorunlarına yönelik ortaya koyduğu Kur'anî çözümlere yer verecek ve buna yönelik onun dünya görüşü hakkında birtakım değerlendirmelerde bulunacağız.

MEHMET AKİF'İN TEFSİR YAZILARINDA ÜMMETÇİLİK DÜŞÜNCESİ VE BİRLİK-BERABERLİK RUHU

Sözlükte, aynı dine inanma; isteyerek ya da istemeyerek aynı zaman ve mekânda bir arada bulunma ve yahut birleştirici ve önemli bir unsur için bir araya gelmiş insanlar topluluğu, manasına gelen *ümmet* kelimesi⁶⁹, dini literatürde bazen “kendilerine peygamber gönderilmiş her topluluk”, manasında kullanılmış ve buna *ümmet-i davet* denilmiştir. Bazen de “Hz. Muhammed'e iman edip ona tâbi olan kitleler” manasında kullanılmış, buna da *ümmet-i icâbet* denilmiştir.⁷⁰ Kur'an'da geçen *vasat/mutedil ümmet* (el-Bakara 2/143) ve *en hayırlı ümmet* (Âl-i İmrân 3/110) ifadeleri, ayrıca birçok hadiste zikredilen *ümmet* kelimesi, Hz. Muhammed (s.a.s) ümmetini belirtmektedir.⁷¹ Bu anlamıyla, Hz. Muhammed'e inanmış insanların İslâm dini çatısı altında bir araya gelerek oluşturduğu bir ümmet davası güden Mehmet Akif de küçük çıkarlar ve kaygılar uğruna tefrikaya düşen toplumu bütünleştirmeye, aynı duygu ve değerler etrafında toplamaya çalışmıştır. Bu bağlamda “*Allah ve Rasûlüne itaat edin! Birbirinizle çekişmeyin! (Böyle yaparsanız) zayıflarsınız ve gücünüz elden gider.*”⁷² âyetini, *Hala mı boğuşmak* adlı şiirinde şöyle tefsir etmiştir:

Sen, ben desin efrâd, aradan vahdeti kaldır!

Milletler için işte kıyamet o zamandır.

Mazilere in; mahşer-i edvârı bütün gez;

Kânûn-ı İlâhî göreceksin ki değişmez.

...

Ey zâir-i avare! İştin ya demek ki,

Birmiş bütün ümmetlerin esbâb-ı helâki

...

Post üstüne hem kavgaların hepsi nihayet;

Hala mı boğuşmak, bu ne gaflet bu ne rezalet?

...

Cem'iyyete bir fırka dedik, tefrika çıktı.

*Sapsağlam iken milletin erkânını yıktı.*⁷³

⁶⁹ bk. Râğıb, Ebû'l-Kâsım el-Huseyn b. Muhammed el-İsfahânî, “ümmet”, *el-Müfredât fi ğaribi'l-Kur'an*, thk. Safvân Adnân ed-Dâvudî (Dimeşk-Beyrut: Dâru'l-Kalem-Dâru'ş-Şâmiyye, 1412), 86.

⁷⁰ Muhammed A'lâ b. Ali et-Tehânevî, “ümmet”, *Keşşâfû ıstılâhâtü'l-fünûn ve'l-'ulûm*, nşr. Ali Dahrûc – Abdullah Hâlidî (Beyrut: Mektebetü Lübnan, 1996), 1/262.

⁷¹ Halil İbrahim Bulut, “Ümmet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/308.

⁷² el-Enfâl 8/46 (وَاطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَلَا تَنَازَعُوا فِي الْأَمْرِ الَّتِي كُنْتُمْ عَلَيْهِ وَتَأْتُوا اللَّهَ بِخُلُوبِكُمْ).

⁷³ Ersoy, *Safahat*, 448-450.

Akif, yukarıdaki şiirde vatan insanına seslenerek; herkesin enâniyet duyguları içerisinde sadece kendini düşünmesi ve bu uğurda gayret sarf etmesi durumunda, toplumda birlik-beraberlik ruhunun kalmayacağını ve neticesinde millet ve toplum için kıyamet vaktinin geleceğini ifade etmiştir. Akif, “*İşittin ya demek ki...Birmiş bütün milletlerin esbâb-ı helâki.*” demek suretiyle söz konusu âyete atıfta bulunarak milletlerin asıl helâk sebebinin tefrika ve çekişme olduğunu belirtmiştir.

Aynı şekilde ona göre müslümanları yutan uçurumlar ya da toplum ve devletin yıkılışı, öncelikli olarak Allah’a itaat etmemek ve peygamberin gösterdiği yolda gitmemek gibi evâmîr-i ilâhiye’ye mübâlât etmeyip, tefrikaya düşmekten kaynaklanmaktadır. Akif, yukarıda geçen “*Birbirinizle çekişmeyin! (Böyle yaparsanız) zayıflarsınız ve gücünüz elden gider.*”⁷⁴ şeklindeki âyetin tefsiri sadedinde şöyle demektedir: “Bu âyet açıkça gösteriyor ki ittihattan ayrılan, birbirleriyle uğraşan milletler öncelikli olarak şecâat, metânet ve itimâd-ı nefis (özgüven) gibi seciyelerini kaybederler, ardından satvete, şevkete ve istiklâle ebediyen veda ederler.”⁷⁵ Akif, birlikte ve ümmet bilinciyle hareket eden toplumların, düşmanın topu ve tüfeğiyle yıkılamayacağını, şiirinde şöyle dile getirmiştir:

*“Girmeden tefrika bir millete, düşman giremez. Toplu vurdukça yürekler, onu top sindiremez.”*⁷⁶

MEHMET AKİF’İN TEFSİR YAZILARINDA MİLLİYETÇİLİK ALGISI

Akif, ırkçılığa dayalı milliyetçiliği (kavmiyetçilik) şiddetle reddetmektedir. Ona göre kavmiyetçilik farklı ırkları bünyesinde barındıran Osmanlı toplumunu temelden sarsmıştır. Bunda ısrar edilmesi durumunda ise günün birinde ecnebiler bu toprakları ele geçirecektir.⁷⁷ Bu anlamda onun şu sözleri dikkat çekicidir:

*Müslümanlık sizi gâyet sıkı gâyet sağlam,
Bağlamak lazım iken, anlamadım, anlıyamam;
Ayrılık hissi nasıl girdi beyninize?
Fikr-i kavmiyeti şeytan mı sokan zihninize?
Birbirinden müteferrik bu kadar akvâmı,
Aynı milliyetin altında tutan İslâm’ı,
Temelinden yıkacak zelzele, kavmiyettir.
Bunu bir lahza unutmak ebedi haybettir.
Arnavutlukla, Araplıkla bu millet yürümez...
Son siyasetse bu! Hiç böyle siyaset yürümez!
Sizi bir aile efradı yaratmış Yaradan;
Kaldırın ayrılık esbâbını artık aradan.
Siz bu davada iken yoksa, iyâzen billâh!
Ecnebiler olacak sahibi mülkün nâgah.
Diye dursun atalar: “Kal’a içinden alınır.”
Yok ki hiçbir kişiden... Millet-i merhume sağır!*

⁷⁴ el- Enfâl 8/46.

⁷⁵ Düzdağ, *Mehmed Âkif Ersoy Tefsir Yazıları ve Vaazlar*, 64-65.

⁷⁶ Ersoy, *Safâhat*, 179-180.

⁷⁷ Ersoy, *Safâhat*, 179-180; Düzdağ, *Mehmed Âkif Ersoy Tefsir Yazıları ve Vaazlar*, 107.

*Bir değil mahvedilen devlet-i İslâmiyye...
Girdiler aynı siyasetle bütün makbereye.
Girmeden tefrika bir millete, düşman giremez;
Toplu vurdukça yürekler, onu top sindiremez.
Bırakın eski hükümetleri meydandakiler
Yetişir, şöyle bakıp ibret alan varsa eğer.
İşte Fas, işte Tunus, işte Cezayir gitti!
İşte İran'ı da taksim ediyorlar şimdi.⁷⁸*

Bu şiirinde Akif, İslâm'ın ırk farkı gözetmeksizin bütün insanları bir arada tuttuğunu, ancak kavmiyet fikrinin şeytanî bir fikir olup İslâm dinini temelden sarstığını dile getirmiştir. Aynı şekilde insanlar, Arnavutluk veya Araplık gibi kavmiyet hisleriyle hareket ederlerse Fas, Tunus, Cezayir ve İran gibi Anadolu'nun da elden gideceğini hatırlatmıştır. Akif'e göre bir millete tefrika (ayrılık düşüncesi) girmekçe düşman giremez. Zira ecdadın dediği gibi kale, dışarıdan düşmanlar eliyle değil ilk önce içerideki hainler eliyle fethedilir.

Akif, "Müminler ancak kardeşirler, öyleyse iki kardeşinizin arasını düzeltin, Allah'a itaatsizlikten sakının ki O'nun rahmetine erişesiniz."⁷⁹ âyetinin tefsirinde de İslâm dininin kavmiyet ve cinsiyet gibi insanları birbirlerinden uzaklaştıran faktörleri aradan kaldırdığını ve dünyanın farklı yerlerindeki müslüman cemaatleri birleştirdiğini belirtmiştir. Ancak yaşadığı toplumda ise dine ittibâ etmeyen kimselelerin, aynı toprak parçası üzerinde yaşayan insanları kavmiyetçilik düşüncesiyle parçalamaya çalıştıklarını ifade etmiştir. "Müslümandan ırkçı, ırkçıdan müslüman olmaz." şiarıyla hareket eden Akif'e göre Araplık, Arnavutluk, Türklük ve Kürtlük gibi farklı ırklara mensup insanlar, kendi ırklarına sarılıp din kardeşliğini bir tarafa bırakırlarsa büyük hüsrana uğrayacaklardır.⁸⁰

Haseb ve nesebin Allah Teâlâ katında bir kıymetinin bulunmadığını ve nesebiyle hiç kimsenin bir yere varamayacağını söyleyen Akif, bu konuda şöyle bir nakilde bulunmuştur: "*Ekâbir-i ümmetten, Mevlâna Şâh-ı Nakşibend'e, 'Silsile-i nesebiniz nereye varır?' demişler. 'Silsile-i nesebiyle kimse bir yere varamaz.' cevabını almışlar.*"⁸¹

Akif, "Siz, insanlar için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz. İyiliği emreder, kötülükten alıko-yarsınız ve Allah'a inanırsınız."⁸² âyetinin tefsiri mahiyetinde ise şu şiirini kaleme almıştır:

*Bir zamanlar biz de millet, hem nasıl milletmişiz:
Gelmişiz dünyâya milliyet nedir öğretmişiz!
Kapkaranlıkken bütün âfâkı insâniyyetin,
Nûr olup fişkirmişiz tâ sînesinden zulmetin;
Yarmışız edvâr-ı fetretten kalan yeldâları;
...
Yirmi beş yıl, yirmi beş bin yıl kadar feyyâz imiş.*

⁷⁸ Ersoy, *Safahat*, 179-180.

⁷⁹ el-Hucurât 49/10 (إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ فَأَصْلِحُوا بَيْنَ أَخَوَيْكُمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ).

⁸⁰ Düzdağ, *Mehmed Âkif Ersoy Tefsir Yazıları ve Vaazlar*, 73.

⁸¹ Düzdağ, *Mehmed Âkif Ersoy Tefsir Yazıları ve Vaazlar*, 60.

⁸² Âl-i İmrân 3/110 (كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَتُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ).

*Bak ne ani bir tekâmül! Bak ki hâlâ mündehiş;
 Yâd-ı fevka'l-i'tiyâdından onun tarihler.
 Görmemiş benzer o müdhîş seyre hem görmez beşer.
 Bir taraftan dinimiz, ahlâkımız, irfânımız;
 Bir taraftan seyfe makrun adlimiz, ihsânımız;
 Yükselip akvâmı almış fevc fevc âgûşuna;
 Hepsi dalmış vahdetin âheng-i cûşâcûşuna.
 Emr-i bi'l-ma'rûf imiş ihvân-ı İslâm'ın işi;
 Nehy edermiş, bir fenalık görse, kardeş kardeşi.⁸³*

Yukarıdaki şiirde Mehmet Akif'in ırka dayalı milliyetçilikten değil, İslâm milliyetçiliğinden bahsettiği açıkça anlaşılmaktadır. Çünkü ilk mısralarda, insanlığın karanlıklar içerisinde kaldığından ve peygamberlerin arasının kesildiği fetret döneminden sonra uzun karanlık gecelerin Hz. Peygamber'in gelişiyi yarıldığından söz etmektedir. Devamında ise bu düşünceyi kanıtlar nitelikte, hicri takvime göre takriben 25 seneye tekabül eden Hz. Muhammed'in nübüvvet sürecinin, 25 bin yıl kadar bereketli ve aydın olduğunu, ayrıca İslâm'la aydınlanan insanlığın bu şekildeki âni tekamülünün, tarihte görülmemiş bir olay olduğunu ifade etmiştir. Takip eden mısralarda ise mükemmel ahlak, adalet, ihsan ve irfan ile yoğrulmuş İslâm dininin potasında, farklı kavimlerin ahenkle bir araya gelip yükseldiğini söylemiştir. En sonunda ise yukarıdaki âyetten hareketle, İslâm milletinin iyiliği emreden, kötülükten alıkoyan bir millet olduğunu aktarmıştır.

Netice itibariyle milliyetçiliği, kavmiyetçilik olarak değil de İslâm dinine mensup bütün insanların birlikteliği olarak gören Akif, bir tefsir yazısında bu durumu şöyle dile getirmiştir: Ey Müslümanlar! Siz ne Arapsınız ne Türksünüz ne Arnavutsunuz ne Kürtsünüz ne Lazsınız ne de Çerkezsınız! Siz ancak tek bir milletin fertlerisiniz ki o yüce millet de İslâm'dır. Müslümanlığa veda etmedikçe kavmiyet dâvasında bulunamazsınız. Peygamberimizin (s.a.s) bin üç yüz küsur sene evvel ümmetine bildirdiği bu hakikati hatırınızdan çıkarırsanız; dünyanız azap, ahiretiniz ise harap olur.⁸⁴

MEHMET AKİF'İN TEFSİR YAZILARINDA VATAN SEVGİSİ

Mehmet Akif'in genellikle sıkıntı ve mücadelelerle geçen hayat hikayesine bakıldığında, onun davasının ana merkezinde vatana duyduğu bitmez tükenmez sevgi ve bağlılık olduğu görülecektir.

Milletine armağan ettiği İstiklâl Marşı'nda "Cânı, cânânı bütün varımı alsın da Hüdâ! Etmesin tek vatanımdan beni dünyada cüdâ!" diyen Akif; can, cânân vb. dünyada sahip olduğu her şeyi vatan için feda edebileceğini haykırarak, vatana olan üstün bağlılığını göstermiştir.

Akif vatana olan sevgisini muhtelif şiirlerinde değişik vesilelerle dile getirmiştir. Bu şiirlerinden biri şudur:

*Müslüman yurdunu her yerde felaket vurdu...
 Bir bu toprak kalıyor dinimizin son yurdu.*

⁸³ Ersoy, *Safahat*, 211; Düздаğ, *Mehmed Akif Ersoy Tefsir Yazıları ve Vaazlar*, 155.

⁸⁴ Düздаğ, *Mehmed Akif Ersoy Tefsir Yazıları ve Vaazlar*, 114.

Akif, bu mısralarında müslümanların yurdunun düşman işgaliyle parça parça elden gittiğini belirtmiş ve dolayısıyla elde kalan bu son toprak parçasının korunmasını Rabbinden niyaz etmiştir. Aynı şekilde;

Sahipsiz olan memleketin batması haktır,

Sen sahip olursan bu vatan batmayacaktır.

Feryadı bırak, kendine gel, çünkü zaman dar...

Uğraş ki telafi edecek bunca zaman var.

sözleriyle, müslümanları kendi vatanlarına sahip çıkmaya çağırmış⁸⁵;

Fakat sen öyle değilsin, senin yanar ciğerin.

Vatan! deyip öleceksin, semada olsa yerin.

Nasıl tahammül eder, hür olan esaretine?

Kör olsun ağlamayan ey vatan, felaketine!

sözleriyle, vatanın bağımsızlığı için vatan evladını imdada çağırmış⁸⁶;

Sonunda parçalanıp yurdumuz, diyar diyar,

Küçüldü öyle ki: Yoktur yaşatmak imkânı,

Dönüp de arkaya namusu, dini, vicdanı!

Evet, bu hisler için bir mezar olur ancak,

Kalırsa elde nihayet beş on karış toprak!

Enîn içinde vatan... Kıymayın şu mazluma,

Hudâ rızası için ric'at etmeyin!..

sözleriyle de düşman işgali altında dağılan ve inleyen vatan için Çanakkale gazilerini, bu işgal karşısında sabredip mukâvemet etmeye teşvik etmiştir.⁸⁷

Akif, “Allah’ın rahmetinin eserlerine bak! Ölümünden sonra yeryüzünü nasıl diriltiyor. Muhakkak ki O, ölüleri de elbette diriltecektir. O, her şeye kadîrdir.”⁸⁸ âyetinin tefsiri mahiyetinde ise şu şiiri kaleme almıştır:

Çık da seyret bir bahârın cûş-ı rengâ rengini;

Nefh-i Sûr’un dinle mevcâ-mevc olan ahengini!

Bir yeşil kan, bir yeşil can yağdırıp kudret yere;

Yemyeşil olmuş fezâ; gömgök kesilmiş dağ, dere.

En kısır toprak doğurmuş, emzirir birçok nebât;

Fışkırır bir damlacık ottan tutup sıksan, hayat!

...

Öyle amma, gördüğüm elvâh-ı şevkin rağmine

Bende hâlâ zevke benzer duygu yok, hâlâ yine

Bir değil, yüz bin bahâr indirse hattâ âsuman

⁸⁵ Düздаğ, *Mehmed Akif Mısır Hayatı ve Kur’ân Meâli*, 5-6.

⁸⁶ Düздаğ, *Mehmed Akif Mısır Hayatı ve Kur’ân Meâli*, 5-6.

⁸⁷ Düздаğ, *Mehmed Akif Mısır Hayatı ve Kur’ân Meâli*, 5-6.

⁸⁸ er-Rûm 30/50 (فانظر إلى آثار رحمت الله كيف يحيي الأرض بعد موتها إن ذلك لمحيي الموتى وهو على كل شيء قدير).

*Hiç kıymıldanmaz benim rûhumda kök salmış hazan
Dem çeker bülbül... Benim beynimde baykuşlar öter
Sonra, karşımdan geçer bir bir yıkılmış lâneler
Âşinâlık yok, hayâlin konsa en bildik yere
Yâd ayaklar çiğniyor: Düşmüş vatan yâd ellere.⁸⁹*

Akif bu şiirinde, âyetin manasına muvafık olarak; baharın bin bir renkleriyle geldiğini, toprağın yemyeşil örtüsüne bürünüp, göğün masmavi kesildiğini, buna rağmen capcanlı kâinatın bu şevkli manzaralarından hiçbir zevk almadığını, aksine büyük bir hüznün içerisinde olduğunu belirtmiştir. Bu üzüntüsünün sebebini de “*Âşinâlık yok, hayâlin konsa en bildik yere. Yâd ayaklar çiğniyor: Düşmüş vatan yâd ellere.*” mısralarında geçtiği üzere, vatan toprağında eskiye dair tanıdık hiçbir şeyin kalmaması ve vatanın düşman işgali altında inlemesi, şeklinde açıklamıştır.

Akif, bu konu bağlamında Safahat’ın 3. kitabı *Hakkın Sesleri*’nde ise şu hadis-i şerif’i nakletmiştir: Ebû Hureyre’den rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber şöyle demiştir: “Nizârlılar, kendi akrabalarına: ‘Yetişin ey Nizâroğulları!’, Yemenliler de kendi akrabalarına: ‘Yetişin Ey Kahtanoğulları!’ derse; başlarına musibet iner, Allah’ın yardımını üzerlerinden kalkar ve hepsine kılıç musallat olur.”⁹⁰

Bu hadis-i şerif’i açıklama cihetinde Akif şöyle demektedir:

*Üç beyinsiz kafanın derdine, üç milyon halk,
Bak, nasıl doğranıyor? Kalk, baba, kabrinden kalk!
Diriler koşmadı imdadına, sen bâri yetiş...
Arnavutluk yanıyor... Hem bu sefer pek müdhiş!
Tek kıvılcım kabarıp öyle cehennem kustu:
Ki hemen kol kol olup sardı bütün bir yurdu.
O ne yangın ki: Ocak kalmadı söndürmediği!
O ne tûfan ki: Yakıp yıktı bütün vâdiyi!
...
Baba! En sevgili annen, o senin öz vatanın
Olacak mıydı fedâ hırsına üç kaltabanın?
Dedemin sürdüğü, can ektiği toprak gitti...
Öyle bir gitti ki hem; bir daha gelmez ebedi!
...
Hani, milletlere meydan okuyan kavm-i necîb?
Görmedim bir kişi, tek bir kişi meydanda... Garîb!
...
Karadağ haydudu, Sır eşşeği, Bulgar yılanı,
Sonra Yunan iti, çepçevre kuşatsın vatanı...*

⁸⁹ Düzdağ, *Mehmed Akif Ersoy Tefsir Yazıları ve Vaazlar*, 157-158.

⁹⁰ Alâuddîn Ali b. Hisâmiddîn el-Müttakî el-Hindî, *Kenzü'l-‘ummâl fi süneni'l-ekvâl ve'l-efâl*, thk. Bekrî Hayânî - Safvet es-Sakâ (b.y.: Müessesetü'r-Risâle, 1981/1401), 1/403; Ebû Abdillâh Nu'aym b. Hammâd b. Muâviye el-Mervezî, *Kitâbü'l-Fiten*, thk. Semîr Emîr ez-Züheyrî (Kâhire: Mektebetü't-Tevhîd, 1412), 1/397 (عن أبي هريرة قال: إذا قالت نزار يا نزار، وقالت أهل اليمن يا قحطان، نزل الضر ورفع النصر وسلط عليهم الحديد).

...

*Hani, milliyetin İslâm idi... Kavmiyyet ne!
Sarılp sımsıkı dursaydın a milliyetine.
“Arnavutluk” ne demek? Var mı Şeriat’te yeri?
Küfr olur, başka değil, kavmini sürmek ileri!
Arab’ın Türk’e; Laz’ın Çerkez’e, yâhud Kürd’e;
Acem’in Çinli’ye rüchânı mı varmış? Nerde!
Müslümanlıkta “anâsır” mı olurmuş? Ne gezer!
Fikr-i kavmiyyeti tel’in ediyor Peygamber.*

...

*Artık ey millet-i merhûme, sabâh oldu uyan!
Sana az geldi ezanlar, diye ötsün mü bu çan?
Ne Araplık ne de Türklük kalacak, aç gözünü!
Dinle Peygamber-i zîşân’ın ilâhî sözünü.
Türk Arab’sız yaşamaz. Kim ki “Yaşar” der, delidir!
Arab’ın, Türk ise hem sağ gözü hem sağ elidir.
Veriniz başbaşa... Zîrâ sonu hüsrân-ı mübîn:*

...

*Bunu benden duyunuz, ben ki evet, Arnavud’um...
Başka bir şey diyemem... İşte perîşan yurdum!..⁹¹*

Akif bu şiirinde, Arnavutluğun işgaliyle birlikte bütün vatanın parça parça elden gitmekte olduğunu ve bunu önlemek için herkesin İslâm milliyetçiliği altında, bu vatanı savunması ve düşman işgalinden kurtarması gerektiğini dile getirmektedir. Ayrıca o, “*Baba! En sevgili annen, o senin öz vatanın. Olacak mıydı fedâ hürsına üç kaltabanın?*” mısralarında geçtiği gibi vatanı, “en sevgili anne” olarak değerlendirmekte ve hadisin manasına paralel olarak vatan insanını kavmiyetçilikten uzak durmaya çağırmaktadır.

Enfâl Sûresi 25. âyetinin tefsiri bağlamında ise Akif, tefrika yüzünden İslâm âleminin parçalandığını, Endülüs, Hindistan (müslümanları), Tunus, Cezayir, Fâs, Türkistan, Buhârâ, Kırım, Kazan, Mısır, Romanya, Bosna, Bulgarya ve Girit gibi müslüman memleketlerin ecnebilerin tahakkümü altına geçtiğini belirterek, bu durumdan duyduğu şiddetli üzüntüyü dile getirmiştir.⁹² O, bir vaazında da vatanı savunmanın bir din borcu olduğunu ve bu fariza-i diniyyeyi zerre kadar ihmal etmenin caiz olmadığını belirtmiştir.⁹³

MEHMET AKİF’İN TEFSİR YAZILARINDA İLİM VURGUSU

İlk inen âyeti “Oku!” emriyle başlayan Kur’ân’ı Kerim’de; akli kullanmaya, tabiatı incelemeye, varlıklar üzerinde derinlemesine düşünüp, hadiselerin sebeplerini araştırmaya sevk ve teşvik eden yüzlerce âyet bulunmaktadır.⁹⁴

⁹¹ Ersoy, *Safâhat*, 199-203.

⁹² Düzdağ, *Mehmed Âkif Ersoy Tefsir Yazıları ve Vaazlar*, 183-184.

⁹³ Düzdağ, *Mehmed Âkif Ersoy Tefsir Yazıları ve Vaazlar*, 238.

⁹⁴ bk. Ahmet Yüksel Özemre, *İslâm’da Aklın Önemi ve Sınırı* (İstanbul: Kırkambar Yayınları, 1998), 313.

Bir Kur’ân şairi olarak Mehmet Akif de hayatı boyunca ilimle iştigal etmiş ve gerek şiirlerinde gerekse vaazlarında toplumların kalkınması için bilginin ve çalışmanın ne derece önemli olduğunu daima vurgulamış, cehâleti ve tembelliği ise şiddetle yermiştir. Bu bağlamda “*De ki: “Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?” Ancak akıl sahipleri öğüt alırlar.*”⁹⁵ âyetine atıfta bulunan Akif, bu âyetin tefsiri mahiyetinde şöyle demiştir:

*Olmaz ya... Tabî’î... Biri insan, biri hayvan
Öyleyse, “cehâlet” denilen yüz karasından
Kurtulmaya azmetmeli baştan başa millet
...
Coşkun, koca bir sel gibi dâim beşeriyet
Müstakbele koşmakta verip seyrine şiddet.
Dağlar, uçurumlar ona yol vermemek ister...
Lâkin, o ne yüksek ne de alçak demez örter!
Akvâm o büyük nehre katılmış birer ırmak...
Elbet katılır... Hangisi ister geri kalmak?
Bizler ki bu müdhîş, bu muazzam cereyanla
Uğraşmadayız... Bak, ne kadar çılgınız, anla!
...
Bir çağlayanın menba’-ı dehhâşına doğru
Tırmanmaya benzer, yüzerek, başka değil bu!
Ey katre-i âvâre, bu cûşun, bu hurûşun
Âhengine uymazsan, emin ol, boğulursun!
Yıllarca, asırlarca süren uykudan artık,
Silkin de: Muhîtindeki zulmetleri yak, yık!
Bir baksana: Gökler uyanık, yer uyanıktır;
Dünyâ uyanıkken uyumak maskaralıktır!
Eyvâh! Bu zilletlere sensin yine illet...
Ey derd-i cehâlet, sana düşmekle bu millet,
Bir hâle getirdin ki ne din kaldı ne nâmûs!
Ey sîne-i İslâm’a çöken kapkara kâbûs,
Ey hasm-ı hakîkî, seni öldürmeli evvel!
Sensin bize düşmanları üstün çıkaran el!
Ey millet, uyan! Cehline kurban gidiyorsun!
İslâm’ı da “Batsın!” diye tutmuş, yediyorsun!
Allah’tan utan! Bâri bırak dîni elinden...
Gir leş gibi topraklara kendin, gireceksen!⁹⁶*

⁹⁵ ez-Zümer 39/9 (قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ إِنَّمَا يَتَذَكَّرُ أُولُو الْأَلْبَابِ).

⁹⁶ Düzdağ, *Mehmed Akif Ersoy Tefsir Yazıları ve Vaazlar*, 151-152.

Yukardaki şiirinde Akif, öncelikle bütün milletin cehaletten kurtulması gerektiğini ifade etmiştir. Devamında ise insanlığın coşkun bir sel gibi ilimde ve sanatta ileriye doğru gittiğini ve diğer kavimlerin de geri kalmamak için bu ilerlemeye ayak uydurduğunu, ancak kendi toplumunun bu ilerleme ve gelişmelere karşı durup tersine bir yol aldığını söylemiştir. Osmanlı toplumunun da yıllarca süren bu uykudan uyanıp, gelişme ve ilerlemelere ayak uydurması gerektiğini belirten Akif, aksi durumda bu toplumun sonunun geleceğini söylemiştir. Akif'e göre bu milletin geri kalmışlığının yegâne sebebi ve gerçek düşmanı, cehalettir. Ayrıca o, durum böyle iken İslâm dininin toplumu geri bıraktığını iddia edenlerin aslında uyuyan birer cahil olduklarını da ifade etmiştir.

MEHMET AKİF'İN TEFSİR YAZILARINDA KADER VE TEVEKKÜL ANLAYIŞI

Yüce Allah'ın ilim, irâde ve kudret sıfatları etrafında tartışılmalı olan kader konusu, insanların zihin dünyasını meşgul etmiş ve farklı şekillerde algılanmıştır.

Selef âlimleri, Mâtürîdî ve Şîî kelâmcılarının ekseriyetine göre kader, "Allah'ın bütün nesne ve olayları ezeli ilmiyle bilip belirlemesi" şeklinde tarif edilmiştir.⁹⁷ Mu'tezile'ye göre ise kader ve kazâ, ef'âlül-'ibâd'ta (insanlara ait fiillerde) yaratma ve ilzâm etme manasında değildir. Ancak insanlara ait fiillerin hükmünü açıklayıp haber vermekten ibarettir. Dolayısıyla sorumluluk doğuran beşerî fiiller tamamıyla insanın iradesiyle ilgili olup, kader ve kazanın dışında tutulmalıdır.⁹⁸

Tevekkül ise dini bir terim olarak; Allah'a dayanmak, güvenmek, O'na teslim olmak; rızıkta ve işlerinde sadece O'na itimat etmek, şeklinde tarif edilmiştir.⁹⁹

Gerek itikâdî fırkaların gerekse bunlardan bağımsız olarak toplumda yaşayan bireylerin kader ve tevekkül konusundaki farklı inanç ve düşünceleri, onların hayata bakışlarına ve yaşantı biçimlerine etki etmiştir.

Tefsir yazılarından ve diğer şiirlerinden anlaşıldığı kadarıyla Akif; kaderi, Allah'ın kudret sıfatından bağımsız olarak görmemiş ancak insanda var olan irade sıfatına da her zaman vurgu yapmıştır. Ona göre hem tabiat hayatının hem de toplum hayatının düzenli ve sağlıklı bir şekilde devam etmesi için Allah'ın koymuş olduğu ve *Sünnetullâh* olarak da bilinen ilâhî kurallar silsilesi vardır.¹⁰⁰ O, Kastamonu'daki Nasrullah Camii kürsüsünden irad ettiği bir vaazında bu konu hakkında özetle şöyle demiştir: Kitâbullâh'taki sünnet, Hz. Peygamber'in sünneti değildir. Kur'ân'da "*Allah'ın kulları hakkında süregelen kanunu böyledir.*"¹⁰¹ "*Öncekiler arasında da Allah'ın kanunu böyledir.*"¹⁰² "*Allah'ın kanununda bir değişiklik göremezsin.*"¹⁰³ ve "*Senden önce gönderdiğimiz peygamberler hakkında da Allah'ın kanunu böyledir.*"¹⁰⁴ şeklindeki âyetlerde geçen sünnet, "Cenâb- Hakk'ın ezeli ve ebedî olan kanunu" demektir. Yerde, gökte ve bütün kâinatta Allah Teâlâ'nın câri olan birçok kanunu vardır. Bu kanunlar insanların tertip ettikleri kanunlar gibi geçici değildirler ve de değişmezler. Allah'ın beşer yığınları ve insan kümeleri olan milletler ve ümmetler üzerindeki kanunları ise kendi Kitab'ında bildirdiği ilahi emirlerdir. Bu

⁹⁷ Yusuf Şevki Yavuz, "Kader", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/58.

⁹⁸ bk. Ebu'l-Kâsım el-Belhî vd., *Fadlül-'İtizâl ve Tabakâtül-Mu'tezile*, thk. Fuâd Seyyid (Tunus: Dârü't-Tünusiyye, 1974/1393), 169-170; Yavuz, "Kader", 24/58.

⁹⁹ Râğıb el-İsfahânî, "vkl", 882; İbn Manzûr, Cemâlüddîn Ebu'l-Fazl Muhammed b. Mukrim, "vkl", *Lisânu'l-'Arab*, (Beirut: Dâr Sâdir, 1414), 11/734; Mustafa Çağrıncı, "Tevekkül", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/1.

¹⁰⁰ İlyas Çelebi, "Sünnetullâh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/159-160.

¹⁰¹ el-Mü'min 40/85 (سُنَّتَ اللَّهِ الَّتِي قَدْ خَلَتْ فِي عِبَادِهِ).

¹⁰² el-Ahzâb 33/38 (سُنَّةَ اللَّهِ فِي الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلُ).

¹⁰³ el-Fâtır 35/43 (فَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّتِ اللَّهِ تَبْدِيلًا).

¹⁰⁴ el-İsrâ 17/77 (سُنَّةَ مَنْ قَدْ أَرْسَلْنَا قَبْلَكَ مِنْ رُسُلِنَا).

ilahi emirlerin her biri, Allah'ın bir sünneti ve kanunudur. Akif'e göre İslâm ümmetinin felâh ve refâhının temini, bu kanunlara ittiba etmekten geçmektedir.¹⁰⁵

Bu bağlamda Akif, “*De ki: Ey mülkün gerçek sahibi olan Allahım! Mülkü dilediğine verirsın, dilediğinden çekip alırsın. Dilediğini yüceltir, dilediğini de alçaltırsın. Her türlü iyilik senin elindedir. Şüphesiz yok ki sen her şeye kâdîrsin.*”¹⁰⁶ âyetinin tefsirinde şu şiiri kaleme almıştır:

*İlâhî, emrinin âvâre bir mahkûmudur âlem;
Meşîyyet sende, her şey sende... Hiçbir şey değil âdem!
Fakat, hâlâ vücûd isbât eder, kendince, hey sersem!
Bugün, üç beş karış toprakta varlıktan vururken dem;
Yarın, toprak kesilmiş varlığından fıskırır mâtem!
İlâhî, “Mâlîke'l-Mülk'üm” diyorsun... Doğru, âmennâ.
Hakîkî bir tasarruf var mıdır insan için? Aslâ!
Eğer almışsa bir millet, edip bir mülkü istîlâ;
Eğer vermişse bir millet bütün bir mülkü bî-pervâ;
Alan sensin, veren sensin, senin hükmündedir dünyâ.
İlâhî, en asîl akvâmı alçaltırsın istersen;
Dilersen en zelîl eşhâsa izzetler verirsın sen!
Bu haybetler, bu hüsrânlar bütün senden, bütün senden!
Nasil tâ Arş'a yükselmez ki me'yûsâne bin şîven?
Ne yerler dinliyor, yâ Râb, ne gökler, rûhum inlerken!
...
Ezanlar sustu... Çanlar inlezip durmakta âfâkî.
Yazık: Şark'ın semâsından Hilâl'in geçti işrâkî!
Zaman artık Salîb'in devr-i istilâsı, ilhâkî.
Fakat, yerlerde kalmış hakların ferdâ-yı ihkâkî,
Ne doğmaz günmüş ey âcizlerin kudretli Hallâk'ı!
İlâhî, Şer'i ma'sûmun şu topraklardı son yurdu.
Nasil te'yîd-i kahrın en rezil akvâma vurdurdu?
Evet, milletlerin en kahbesinden üç leîm ordu,
Gelip tâ sinemizden vurdu, seyret hem nasıl vurdu:
Kî istikbâl için çarpan yürekler ansızın durdu!
Tecelli etmedin bir kerre, Allâh'ım, cemâlinle!
Şu üç yüz elli milyon ruhu öldürdün celâlinle!
Oturmuş eğlenirlerken senin -hâşâ- zevâlinle,
Nedir ilhâdî imhâlin o sâmit infîâlinle?
Nedir İslâm'ı tenkilin bu müsta'cel nekâlinle?*

¹⁰⁵ Düzdağ, *Mehmed Âkif Ersoy Tefsir Yazıları ve Vaazlar*, 250-251.

¹⁰⁶ Âl-i İmrân 3/26 (رَبُّ الْمَالِكِ الْمَلِكِ نُؤْيِي الْمَلِكِ مَنْ تَشَاءُ وَنَنْزِعُ الْمَلِكِ مَنْ تَشَاءُ وَنُعَزُّ مَنْ تَشَاءُ وَنُزِّلُ مَنْ تَشَاءُ بَيْنَكَ الْخَيْرُ إِنَّكَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ).

*Sus ey divâne! Durmaz kâinâtın seyr-i mu'tâdi.
Ne sandın? Fıtratın ahkâmı hiç dinler mi feryâdı?
Bugün, sen kendi kendinden ümîd et ancak imdâdı;
Evet, sen kendi ikdâmınla kaldır git de bîdâdı.
Cihan kânun-i sa'yin, bak, nasıl bir hisle münkâdı!
Ne yaptın? "Leyse li'l-insâni illâ mâ se'â" vardı!..¹⁰⁷*

Balkan Savaşı'nda Osmanlı ordusunun bozguna uğraması üzerine vatan toprağı düşmanlarca istila edilmiş birçok vatan evladı katliama ve göçe maruz bırakılmıştı. Kalbi vatan sevgisi ile dolup taşan Akif de o dehşetli ve fecaatli günleri muhtelif şiir ve vaazlarında dile getirmiştir.¹⁰⁸ Yukarıdaki şiirinde ise işgal altında olan vatan için duyduğu üzüntüyü feryad-u figân içerisinde Allah'a nidâ eden Akif ilk kıtada bütün âlemin, Allah'ın meşîetine (dilemesine) bağlı olarak musahhar kılındığını, buna karşın insanoğlunun bu âlem içerisinde bir hiç mesabesinde olduğunu dile getirmiştir. Devamındaki mısralarda, söz konusu âyetin manasına paralel olarak bütün mülkün ve tasarruf yetkisinin Allah'a ait olduğunu ve O'nun dilediği gibi bazı kavimleri alçaltıp yücelteceğini söyleyerek Allah'ın kudretinin sonsuzluğuna işaret etmiştir. Ancak durum böyle olmakla beraber vatan insanının sahip olduğu mülk ve nimetlerin kıymetini bilmeyip bunları korumadığını, aynı şekilde mülkü pervasızca düşmana peşkeş çektiği için bu kötü halere düştüğünü söyleyen Akif, bununla da insanda var olan irade sıfatına dikkat çekmiştir. Ardından, düşman eline geçen vatan topraklarında ezanların susup, çanların âfâkı inlettini; hilalin parlıtısının sö-nüp haçın istila devrinin başladığını söylemiştir. İslâm dünyasının içine düştüğü kötü manzarayı sitem dolu bir üslupla tasvir eden Âkif¹⁰⁹, takip eden mısralarda Yüce Allâh'ın düşmanlara mühlet verdiğini, müslümanları ise fırsat vermeden derhal cezalandırdığını ifade etmiştir. İlgili mısralarında zayıflık, acizlik ve yokluk içerisinde bitap düşmüş ve yardımı sadece Allah'tan bekleyen insanların hislerine tercüman olarak âdetâ Allah'ı sorgulayan Akif, takip eden mısralarda "Sus ey divâne !.." diyerek bu sorgulamanın cevabını bizzat kendisi vermiştir. Nihayetinde, kâinatta işleyen ve değişmez kurallar olduğunu ve insanın kendinden ümit bekleyip çalışması gerektiğini söylemiş ve "Leyse li'l-insâni illâ mâ-se'â/İnsana ancak çalıştığı kadarı verilir."¹¹⁰ âyetine atıfta bulunmuştur.

Mehmet Akif'e göre geri kalmış bu müslüman toplumun tevekkül anlayışında da problem vardır.¹¹¹ Zira cephelelerde büyük hüsrânlar yaşamış, toprakları ve mukaddesatı düşman tarafından işgal edilmiş bu insanlar, azmi bırakarak ye'se düşmüş ve atıl bir şekilde Allah'a tevekkül yolunu tercih etmiştir.

Akif, İstiklâl savaşının devam ettiği günlerde Kastamonu'da yaptığı bir vaazında bu konu hakkında özetle şöyle demiştir: Ye'se düşmek kafirliktir. Ye's insanı atâlete ve meskenete sevk eder. Zira âyette "Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyiniz."¹¹² buyrulmaktadır. Başka âyetlerde de "Karar verip azmettin mi, artık Allah'a tevekkül et. Şüphesiz Allah, tevekkül edenleri sever."¹¹³; "Bir kısım insanlar, inananlara: 'İnsanlar (düşmanlarınız), size karşı ordu topladılar; onlardan sakının! dediklerinde bu, onların imanlarını daha da arttırdı ve 'Allah bize yeter. O ne güzel vekildir!' dediler."¹¹⁴ buyrulmaktadır. Ümitsizliğe

¹⁰⁷ Ersoy, *Safahat*, 193-195; Düzdağ, *Mehmed Âkif Ersoy Tefsir Yazıları ve Vaazlar*, 137-139.

¹⁰⁸ Düzdağ, *Mehmed Âkif Ersoy Tefsir Yazıları ve Vaazlar*, 137-139, 111-112.

¹⁰⁹ bk. Fikret Uslucan, "Mehmet Âkif Ersoy'un Bazı Şiirlerinde Allah'a Sitem ve O'na İltica", 2. *İslami Türk Edebiyatı Sempozyumu* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2012), 230.

¹¹⁰ en-Necm 53/39.

¹¹¹ Düzdağ, *Mehmed Âkif Ersoy Tefsir Yazıları ve Vaazlar*, 300.

¹¹² el-Yûsuf 12/87.

¹¹³ Âl-i İmrân 3/159.

¹¹⁴ Âl-i İmrân 3/173.

düşmeden çalışıp çabalayan bir mümin için aşılamayacak bir engel, ulaşılamayacak bir gaye yoktur. Azim; bir işi başa çıkarabilmek için ona canla, başla sarılmaya karar vermektir. Tevekkül ise o işin husulü için mümkün olan esbâbın hepsini tedarik ettikten sonra Cenâb-ı Hakk'a bel bağlamak, O'nun tevfikini esirgemeyeceğine yürekten inanmaktır. Nihayetinde tedbir bittikten sonra tevekkül başlar. Kul, esbaba teşebbüs ederek, tevfikî Allah'tan bekler. Allah'ın da bu tevfikî kendisinden esirgemeyeceğine mutmain olarak azminde, mesaisinde ve mücâhedesinde emin ve sağlam adımlarla ilerler.¹¹⁵

Akif, müminlerin tevekkülünü konu edinen ve az önce meâlini aktardığımız Âl-i İmran 3/159. âyetinin tefsiri mahiyetinde şu şiiri kaleme almıştır:

Allâh'a dayanmak mı? Asırlarca dayandık!

Düştükse bu hüsrana, onun nârına yandık!

...

Allâh'a değil, taptığın evhama dayandın;

Yandınsa eğer, hakk-ı sarihindi ki yandın.

Meflûc ederek azmini bir felc-i irâdî,

Yattın, kötürümler gibi yattın, mütemâdî!

...

Allah'a dayandım! diye sen çıkma yataktan...

Ma'nâ-yı tevekkül bu mudur? Hey gidi nâdan!

Ecdâdını zannetme, asırlarca uyudu;

Nerden bulacaktın o zaman eldeki yurdu?

Üç kıt'ada yer yer kanayan izleri şâhid:

Dinlenmedi bir gün o büyük nesli mücâhid.

Alemde "tevekkül" demek olsaydı "atâlet",

Mîras-ı diyânetle yaşar mıydı bu millet?

Çoktan kürenin meş'al-i tevhidî sönerdi;

Kur'ân duramaz nezd-i İlâhî'ye dönerdi.¹¹⁶

Bu mısralarında ise Mehmet Akif, çoğu müslümanın sahip olduğu yanlış tevekkül anlayışına dikkat çekerek; tedbir almadan ve sebeplere sarılmadan her şeyi sadece Allah'tan bekleyen müslümanların büyük bir hüsrana içine düştüklerini belirtmiştir. Oysaki ecdâdın sürekli bir gayret içerisinde olduğunu ve bu vatana ancak bu şekilde sahip olduklarını söyleyen Akif, netice itibarıyla vatan insanına; ilk önce azmedip çalışmasını, atâleti ve meskeneti terk etmesini ve en sonunda Allah'a tevekkül etmesini tavsiye etmiştir.

SONUÇ

İstiklâl şairi olmasının yanı sıra bir Kur'ân şairi olarak da bilinen Mehmet Akif Ersoy'un hayat mücadelesine baktığımızda onu; dini bütün, Kur'ân'ı hayatının her alanında rehber edinen, akla ve ilme değer veren bir aydın ve aynı zamanda mukaddesâtı için yılmadan mücadele veren cesur bir kişilik olarak gö-

¹¹⁵ Düzdağ, *Mehmed Âkif Ersoy Tefsir Yazıları ve Vaazlar*, 297-301.

¹¹⁶ Düzdağ, *Mehmed Âkif Ersoy Tefsir Yazıları ve Vaazlar*, 175.

rürüz. Akif hem hutbe, vaaz, sohbet gibi sözlü iletişim vasıtalarıyla hem de tefsir yazıları, tercüme ve şiirler gibi yazılı vasıtalarla ümmetin sorunlarına dikkat çekmiş ve bu bağlamda Kur'ân ayetlerine atıfta bulunarak söz konusu sorunlara birtakım Kur'ânî çözümler getirmeye çalışmıştır. Dine ve insanlığa hizmet etmeyi gaye edinen her müslüman âlim gibi Akif de yaptığı çalışmalarla bir taraftan muhataplarını bilinçlendirirken, diğer taraftan tabîî olarak dünya görüşünü insanlara aktarmıştır. Söz konusu eserlerinde ortaya koyduğu dünya görüşü; yaşadığı zaman ve zorlu şartlar gereği, daha çok vatanın bağımsızlığı, Milli Mücadele ve birlik/beraberlik ruhu etrafında gelişmiştir. Ancak onun Milli Mücadele anlayışında sadece dıştaki düşmanlarla değil, içeride de cehalet, tembellik, yanlış kader ve tevekkül anlayışı, ümitsizlik, adaletsizlik ve buna bağlı olarak ortaya çıkan tefrika (bölünmüşlük) gibi toplumu her anlamda geri bırakan düşmanlarla da savaşılmaması gerekmektedir.

Akif'in tefsir yazıları ve diğer şiirlerinden hareketle çalışmada üzerinde durulan başlıklar kapsamında dünya görüşüne bakıldığında, onun özellikle ümmetçiliğe (İslâm ümmeti) vurgu yaptığı ve bütün Osmanlı toplumunu birlik/beraberlik ruhu içerisinde aynı hissiyat etrafında toplamaya çalıştığı görülür. Bu bağlamda o, "*Allah ve Rasûlüne itaat edin! Birbirinizle çekişmeyin! (Böyle yaparsanız) zayıflarsınız ve gücünüz elden gider.*" (el-Enfâl 8/46) âyetinin tefsiri mahiyetinde, "*Hala mı boğuşmak*" adlı şiirini kaleme almıştır. Akif, bu şiirinde özetle, toplumdaki fertlerin sadece kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmeleri durumunda toplumun birliğinin bozulacağını ve neticede birbirleriyle çekişip boğuşan toplum ya da milletlerin helâk olmaya mahkûm olacağını ifade etmiştir. Aynı şekilde milliyetçiliği, İslâm dini çatısı altında bir araya gelen insanların manevi birlikteliği olarak gören Akif, ırka dayalı milliyetçiliği "kavmiyetçilik" olarak tavsif etmiş ve bundan şiddetle alıkoymuştur. "*Müminler ancak kardeşirler, öyleyse iki kardeşinizin arasını düzeltin, Allah'a itaatsizlikten sakının ki O'nun rahmetine erişesiniz.*" (el-Hucurât 49/10) âyetinin tefsirinde de İslâm dininin kavmiyet ve cinsiyet gibi insanları birbirlerinden uzaklaştıran esbâbı aradan kaldırdığını ve dünyanın farklı yerlerindeki müslüman cemaatleri birleştirdiğini söylemiştir. Nitekim ona göre müslümandan ırkçı, ırkçıdan da müslüman olmaz. Akif, "*Siz, insanlar için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz. İyiliği emreder, kötülükten alıkoymaz ve Allah'a inanırsınız.*" (Âl-i İmrân 3/110) âyetinin tefsiri bağlamında kaleme aldığı bir şiirinde ise kendisinin İslâm milletine mensup olduğunu ve bu milletin iyiliği emreden ve kötülükten alıkoymayan bir millet olduğunu aktarmıştır.

Akif'in eserlerinde üzerinde önemle durulan "vatan sevgisi" teması ise aslında onun hayat hikâyesinin ana temasıdır. O, muhtelif şiirlerinde, vatana olan sevgisini dile getirmiş, cân, cânân vb. dünyada sahip olduğu her şeyi vatan için feda edebileceğini ifade etmiştir.

Akif'in mücadelesinde büyük yekün tutan konulardan birisi de ilimdir. O, hayatı boyunca ilimle iş tugal etmiş gerek şiirlerinde gerekse vaazlarında toplumların kalkınmasında bilginin ve çalışmanın önemini vurgulamış, cehaleti ve atâleti şiddetle yermiştir. Ona göre milletin geri kalmışlığının yegâne sebebi ve gerçek düşman, cehalettir. "*De ki: "Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?" Ancak akıl sahipleri öğüt alırlar.*" (ez-Zümer 39/9) âyetine atıfta bulunan Akif, bu âyetin tefsiri mahiyetinde yazdığı şiirinde, ilmin insan ile hayvanı birbirinde ayıran bir değer olduğunu vurgulamıştır. Bunun yanı sıra o, milletin gerçek düşmanının cehalet olduğunu ve cehalet sebebiyle toplumun geri kaldığını, bu sebeptendir ki ondan bir an önce kurtulmak gerektiğinin altını çizmiştir.

Akif'e göre toplumun bazı kesimlerinde var olan yanlış kader ve tevekkül anlayışı da toplumu geri bırakan sebeplerdendir. Kaderi, Allah'ın kudret sıfatına bağlı olarak yorumlayan Akif, buna mukabil, in-

sanda var olan irade sıfatına her zaman vurgu yapmıştır. Bu vesileyle bir şiirinde, “*De ki: Ey mülkün gerçek sahibi olan Allahım! Mülkü dilediğine verirsin, dilediğinden çekip alırsın. Dilediğini yüceltir, dilediğini de alçaltırsın. Her türlü iyilik senin elindedir. Şüphe yok ki sen her şeye kâdirsin.*” (Âl-i İmrân 3/26) âyetini tefsir ederken “*İnsana ancak çalıştığı kadarı verilir.*” (en-Necm 53/39) şeklindeki âyete de işarette bulunarak, insanın irade sahibi bir varlık olup sa’ye sarılması gerektiğini ifade etmiştir. Ona göre hem tabiat hayatının hem de toplum hayatının düzenli ve sağlıklı bir şekilde devam etmesi için Allah’ın birçok kanunu vardır. Bunlar, kendi Kitab’ında bildirdiği ilahi emirlerdir. Bu ilahi emirlerin her biri, Allah’ın bir sünneti ve kanunu sayılır. Akif’e göre İslâm ümmeti, ancak bu kanunlara ittibâ ederse felâha ve huzura kavuşur. Tevekkül ise tedbirden sonra başlar. Kul, gayesi için gerekli olan bütün sebepleri tedarik ettikten sonra tevfiği ve güzel neticeyi Allah’tan beklemeli ve Allah’ın da bu tevfiği kendisine vereceğine inanmalıdır. Bu sebeple Akif, vatan insanına; ilk önce tembelliği ve meskeneti terk edip çalışması ve daha sonra Allah’a tevekkül etmesi gerektiğini tavsiye etmiştir.

KAYNAKÇA

- Akpınar, Ali. “Mehmet Âkif’in Kur’an Tasavvuru”. *Hakikat Adamı Mehmet Âkife Armağan*. ed. Mehmet Bayyigit. 251-274. Konya, Erman Ofset, 2011.
- Albayrak, Hâlis. *Tefsir Usûlü*. İstanbul: Şule Yayınları, 5. Basım, 2016.
- Atalay, Orhan. *20. Yüzyıl Tefsir Akımı -İçtimâî Tefsir-*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2004.
- Ayata, Yunus. “Mehmet Âkif Ersoy’un Âsım’ında Toplumsal Meseleler”. *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 38/2 (2014). 35-52.
- Aydar, Hidayet. “Bir Kur’an Müfessiri Olarak Mehmet Âkif”. *Diyanet İlimi Dergi* 32/4 (Ekim-Kasım-Aralık 1996). 25-50.
- Aydüz, Davut. Mehmet Akif Ersoy’un Tefsirciliği. “*Diyanet İlimi Dergi*”, 47/4 (2011), 37-56.
- Belhî, Ebu’l-Kâsım vd. *Fadlül-İtizâl ve Tabakâtü’l-Mu’tezile*. thk. Fuâd Seyyid. Tunus: Dâru’t-Tünusiyye, 1974/1393.
- Bilgiz, Musa. “Mehmet Âkif’te Millî Birlik Düşüncesi”. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 32 (2009). 11-34.
- Bulut, Halil İbrahim. “Ümmet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/308-309. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Usûlü*. Ankara: TDV Yayınları, 24. Basım, 2013.
- Cündioğlu, Düccane. *Bir Kur’an Şairi Mehmed Âkif ve Kur’an Meâlî*. İstanbul: Kapı Yayınları, 7. Basım, 2017.
- Çağrıncı, Mustafa. “Tevekkül”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41/1-2. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Çelebi, İlyas. “Sünnetullâh”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/159-160. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Demirci, Muhsin. *Günümüz Tefsir Problemleri*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2017.
- Düzdağ, M. Ertuğrul. *Mehmed Âkif Ersoy Tefsir Yazıları ve Vaazlar*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 3. Basım, 2016.
- Düzdağ, M. Ertuğrul. *Mehmed Âkif Mısır Hayatı ve Kur’an Meâlî*. İstanbul: Şule Yayınları, 5. Basım, 2015.
- Eren, Mehmet. “Mehmet Âkif Ersoy’un Tefsir Yazıları ile Vaaz ve Hutbelerinde Kullandığı Hadislerin Değerlendirilmesi”. *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9 (1999). 349-374.
- Ersoy, Emin Âkif. *Babam Mehmet Âkif*. der. Yusuf Turan Günaydin. İstanbul: Kurtuba Kitap, 4. Basım, 2017.
- Ersoy, Mehmet Akif. *Safahat*. haz. M. Ali Ayyıldız. Ankara: İtalik Yayınları, 2. Basım, 2011.
- Ersöz, Resul. “Klasik İslam Modernizmi’nin Kur’an Yorumlarına Etkisi - Filibeli Ahmed Hilmi ve Mehmet Akif Örneği”. *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi* 17/3 (2019). 137-172.
- İsfahânî, Râğib. Ebu’l-Kâsım el-Hüseyn b. Muhammed. *el-Müfredât fi Garibi’l-Kur’an*. thk. Safvân Adnân ed-Dâvûdî. Dimeşk-Beyrut: Dâru’l-Kalem-Dâru’ş-Şâmiyye, 1412.
- İbn Manzûr, Cemâlüddîn Ebu’l-Fazl Muhammed b. Mukrim. *Lisânu’l-Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâr Sâdir, 3. Basım, 1414.
- İmamoğlu, Tuncay. “Mehmet Âkif Ersoy’da Düşünce-Eylem İlişkisi”. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlahiyat Tetkikleri Dergisi (İLTED)* 1/45 (2016). 15-25.
- İz, Fahir, Cevizci, Ahmet. “Mehmet Akif Ersoy- Bir Biyografi”. *Erdem/İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* 5/11 (1988). 325-338.
- Kalın, İbrahim. “Dünya Görüşü, Varlık Tasavvuru ve Düzen Fikri: Medeniyet Kavramına Giriş”. *Divân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 15/29 (2010/2). 1-61.
- Karaer, Nihat. “Mehmet Akif ve Sultan II. Abdülhamit”. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 26 (2011). 137-144.
- Keskiöğlü, Osman. “Muhammed Abduh”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18 (1970). 109-136.
- Köç, Ahmet; Demirkaya, Hilmi; Ünal, Orhan. “Sosyal Bilimler Eğitiminde Değerler Eğitimi Açısından Mehmet Akif ve Safahat”. *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi* 7/13 (2020). 98-118.
- Kuntay, Mithat Cemal. *Ölümünün 50. Yılında Mehmet Akif*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1986.
- Mervezî. Ebu Abdillâh Nu’aym b. Hammâd b. Muâviye, *Kitâbü’l-Fiten*. thk. Semîr Emîr ez-Züheyri. 2 Cilt. Kâhire: Mektebetü’t-Tevhîd. 1412.
- Muhammed Reşid b. Ali Rızâ, *Tefsiru’l-menâr*. 12 Cilt. b.y.: Hey’etü’l-Mısriyyetü’l-Âmme, 1990.
- Müslim, Ebu’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *el-Câmi’u’ş-Şâhîh*. nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâ’it-Türâsi’l-Arabî, ts.
- Müttakî el-Hindî, Alâuddîn Ali b. Hisâmiddîn. *Kenzü’l-ummâl fi süneni’l-ekvâl ve’l-ef’âl*. thk. Bekrî Hayânî - Safvet es-Sakâ. 16 Cilt. b.y.: Müessesetü’r-Risâle, 5. Basım, 1981/1401.
- Öz, Satılmış. “Mehmet Akif Ersoy’da Geri Kalmışlık ve Kalkınma Problemi (Safahat Örneği)”. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/30 (2013). 140-161.

- Özemre, Ahmet Yüksel. *İslâm'da Aklın Önemi ve Sınırı*. İstanbul: Kırkambar Yayınları, 2. Basım, 1998.
- Öztürk, Mahmut. "Mehmet Akif'in 'Kur'an'a Hitap Şiiri'". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24/41 (Ocak-Haziran 2019). 73-97. <https://doi.org/10.30623/harranilahiyatdergisi.472233>.
- Sinmez, Çağrı Çağlar; Yaşar, Aşkın. "Veteriner Hekimliği Yönüyle Mehmet Akif Ersoy". *Sağlık Bilimleri Dergisi (Journal of Health Sciences)* 20/2 (2011). 143-149.
- Şen, Ercan. "İctimâî Tefsir Yaklaşımı Açısından Mehmet Akif Ersoy'un Kur'an Yorumu".

- Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi* 1/2 (2015). 164-195.
- Tehânevî, Muhammed A'lâ b. Ali. *Keşşâfû İstılâhâtü'l-fünûn ve'l-'ulûm*. nşr. Ali Dahrûc – Abdullah Hâlidî. 2 Cilt. Beyrut: Mektebetü Lübnan, 1996.
- Tokat, Latif. "Dünya Görüşü-Din İlişkisi". *Hittit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/9 (2006/1). 41-63.
- Turgay, Nurettin. "Dâru'l-Fünûn Muallimlerinden Mehmet Akif Ersoy ve Kur'an'a Yaklaşımı". *Dârülfünûn İlahiyat Sempozyumu*. 77-90. İstanbul: İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2010.

- Uslucan, Fikret. "Mehmet Akif Ersoy'un Bazı Şiirlerinde Allah'a Sitem ve O'na İltica". *2. İslami Türk Edebiyatı Sempozyumu*. 227-238. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2012.
- Yıldırım, Ramazan. "Mehmet Akif'in İslam Tasavvuru". *Vefatının 75. Yılı Anısına Mehmet Akif Ersoy*. tsh. Altan Çap. 41-57. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2013.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Kader". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/58-63. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.